

EMILIO CASTELAR'S

[Minister van Buitenlandsche Zaken in Spanje.]

REDEVOERINGEN IN DE CORTES

OVER

Vrijheid van Godsdienst

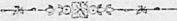
EN.

Gewetensvrijheid.

UIT HET HOOGDUITSCH

DOOR

OTONIA.

UTRECHT,

Stoom-Boekdrukkerij en Steendrukkerij „DE INDUSTRIE“.

(K. A. MANSSEN.)

1873.

B. oct.
2506

B. Meie lett
J.º 2506

EMILIO CASTELAR'S

[Minister van Buitenlandsche Zaken in Spanje.]

REDEVOERINGEN IN DE CORTES

OVER

Vrijheid van Godsdienst

EN

Gewetensvrijheid.

UIT HET HOOGDUITSCH

DOOR

CHONIA.

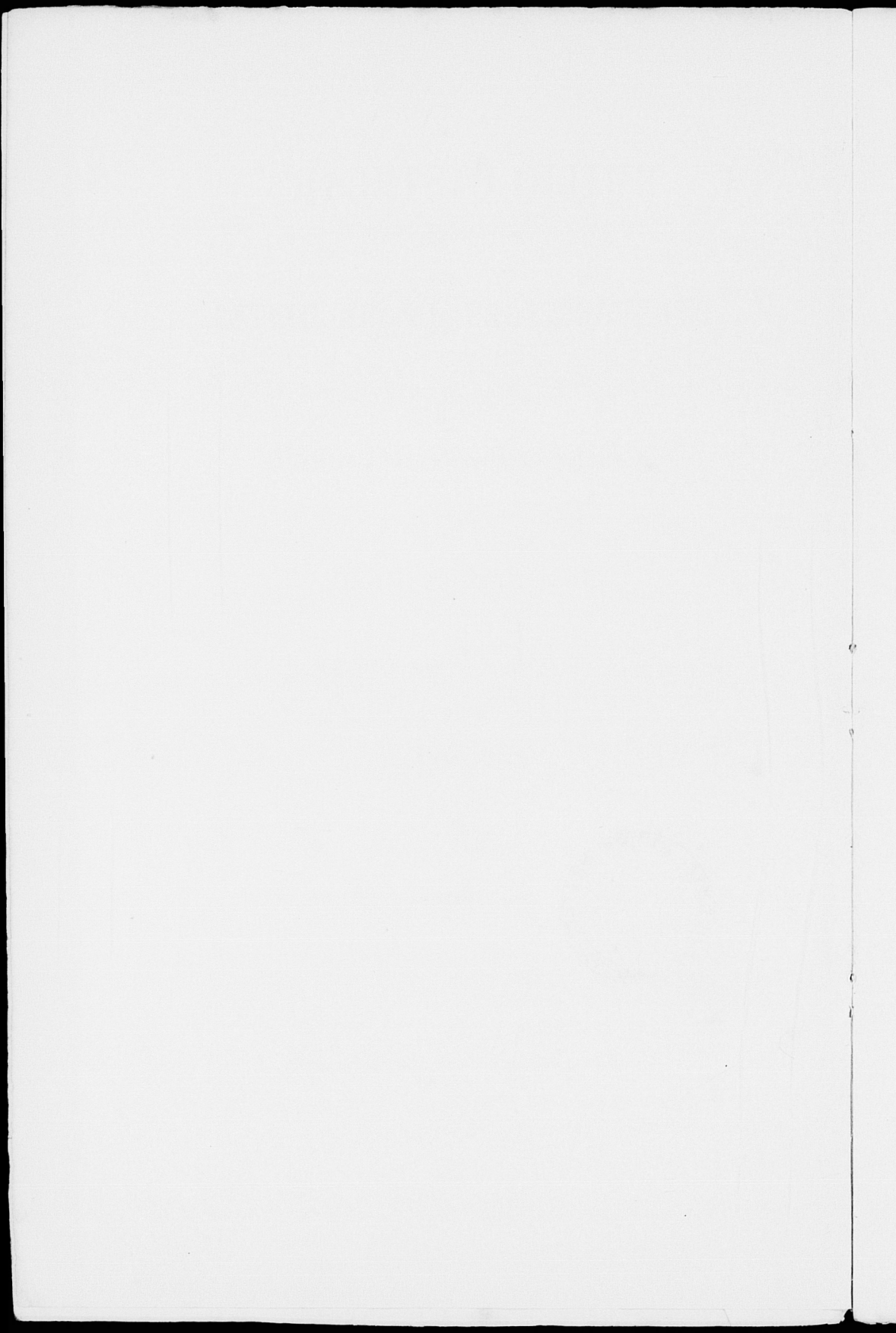

UTRECHT,

Stoom-Boekdrukkerij en Steendrukkerij „DE INDUSTRIE“.

(K. A. MANSSEN.)

1873.

INLEIDING.

Castelar — thans aan het hoofd der regeering in Spanje! Wie had ook dat voor weinige jaren durven voorspellen? Doch de gebeurtenissen komen in onze dagen als met versnelde pas, en zijn rijk in verrassingen. Ook wanneer men kan voorzien dat er iets gebeuren moet, geeft de loop der dingen aanleiding om te vragen: — moest dát, moest het zoo spoedig, moest het zóo komen? En die vraag doen wij ook aangaande Spanje.

De kastiliaansche fierheid, de *grandezza*, moge, zelfs na eeuwen van druk, niet uit die natie zijn geweken, enkelen van zijne zonen mogten van tijd tot tijd als vrienden des lichts en der vrijheid zijn opgetreden, hoog mogt het vuur der vaderlandsliefde en van den volksgeest, ook der dweeplucht, opvlammen, toen een vreemde overheerscher der natie den voet op den nek wilde zetten; — de geest van Filips II, den verwaten-heerschzuchtigen en toch zoo bekrompen en kruipenden zoon der kerk, scheen te diep in den algemeenen volksaard doorgedrongen, dan dat men daar op eenig duurzaam goeds voor de betere zaak durfde hopen. Wat Spanje ten tijde van Napoleon I groots scheen en groots deed, deed het vooral op aandrijven van die priesters, die straks, wanneer het trouw en heldhaftig pogen was gelukt, het aangehitste dier weder den muilband aandoen, het aan de keten leggen en in 't hok jagen zouden.

Jaren lang gedoogde het Spaansche volk, schoon zich nu en dan verzet vertoonde, een bestuur, dat het door de natuur rijk gezegend land, doch dat eeuwen lang werd verdrukt, steeds lager deed zinken. Jaren lang verdroeg het dom gehouden volk een juk, dat men elders onduldbaar schier ondenkbaar zou hebben geacht. Verzet, dat zich nu en dan durfde vertoonen, werd door eigen of vreemde staatsmacht gefnuikt en in bloed gesmoord of met kerker en ballingschap gestraft, en onslaakbaar schenen de boeiën door vorstelijk en geestelijk absolutismus geslagen, terwijl de massa, die kerkdienst als godsdienst, slaafschheid als trouw had leeren beschouwen, onder dat juk gewillig boog en zijne boeiën vromelijk kuste.

Een Ferdinand, een Carlos V vulden de maat, welke eene Isabella met de pauselijke roos, de . . . van Olozaga en van wie al na hem, deed overloopen. Wat vaak mislukt was, zou nu ten minste aanvankelijk met beteren uitslag worden bekroond, en de Bourbons, die Frankrijk en Napels bedorven hadden, maar ook zich voor Frankrijk en Napels bedierven, werden nu naar verdienste beroofd van den troon, dien zij zich ook in Spanje onwaardig hadden gemaakt. Na een eeuwenlangen nacht van onderdrukking, waarin slechts nu en dan vluchtige, bedriegelijke flikkeringen zich aan de kinnen vertoonden, schijnt de dag des Lichts en der Vrijheid aan te breken, wachte en koste het ook nog strijd met het oude duister, en zij de uitslag van den kamp nog twijfelachtig.

Immers, gisting, woeling, moet nog de toestand heeten daár, waar wij voor ons gaarne Amadeo hadden zien blijven zetelen, die het zoo wel scheen te meenen met het volk; doch wiens positie door bestrijding van verschillende kanten, ook door de voorstanders der federatieve republiek, waartoe Castelar behoort, onhoudbaar werd gemaakt. Of het in zich zelf zoo verdeelde land, dat zoo lang onder schier onbepaalde heerschappij stond, dat in de laatste jaren zoo veel wisseling onderging en aan verdeeldheid

bijna gewoon werd, voor den zuiver republikeinschen regeeringsvorm geschikt is, zal de toekomst moeten leeren. Men smelt een volk niet zoo gemakkelijk om, en Spaansche vooroordeelen zijn taaïë vooroordeelen. Geloof en gehechtheid aan absolutismus en legitimiteit, door de geestelijkheid en Spaansche geestelijkheid voorgestaan, gestijfd en geprikkeld hiér — liberalismus tot in zijne onhoudbare radicale uitersten daír — bij een leger dat grootendeels wars is van subordinatie, met generaals die niet altijd te vertrouwen zijn — ginds strijd tegen eene kolonie die de rijkste is van wat Spanje van zoo vele vroegere veroveringen restte; — waar is de macht die zulke elementen ten goede bewerkt, waar de geest die in dien chaös orde brengt?

Castelar — de zoon van het vurig Andalusïë, zelf vurig en bewegelijk bij helderheid van blik, naar geest en lichaam met rijke gaven uitgerust, welsprekend en werkzaam als weinigen, die den gloed van het Zuiden met de kalmte en volharding van het Noorden verbindt, de wijsgeer en de man van de daad, de geleerde maar die ook door ballingschap en reizen zich vormde voor het leven, heeft de schijnbaar onmogelijke taak aangedurfd. De voormalige hoogleeraar staat thans aan 't hoofd van Spanje's regeering. Hij kent de *historia morbi*, den aard, de oorzaak, en het beloop der ziekte, hij weet wat den verwaarloosden, verzwakten maar in zijn ijlen woesten patient deert, en nam diens behandeling op zich. Het is welbezien een offer en zwaar offer dat hij brengt, moge hij ook zijne eerezucht hebben. Zijn taak zal niet gemakkelijker worden, doordien hij niet de man der halfheid, der transacties en concessies is, die zich ook niet met Prim's constitutioneel koningschap kon vereenigen, met wien hij anders vroeger tegen het bestaand heilloos staatsbestuur zamenspande.

Emilio Castelar werd in 1832 te Cadix geboren. Zijn vroegste jeugd bracht hij te Elda door, en ontving zijne latere opvoeding te Madrid, waar hij, na zijn studiën aan

de akademie aldaar te hebben voleindigd, de doctorale waardigheid in de wijsbegeerte en letteren verwierf. Met vreemde talen en litteratuur, met de werken van Chateaubriant en Lamartine maakte hij zich bekend en legde zich ernstig toe op de beoefening der duitsche wijsbegeerte. Van het neo-katholicismus, dat ook die wijsbegeerte maar op zijne wijze gebruikt, bleef hij afkeerig.

In 1854 nam hij deel aan den opstand tegen Isabella en sloot zich aan bij de zoogenoemde democratische partij, was zelfs een Ultra, maar verklaarde zich later in verscheidene bladen waarvoor hij arbeidde, voor het republikaanisme. In 1857 werd hij tot hoogleeraar in de wijsbegeerte en geschiedenis aan de Madridsche hoogeschool benoemd, nadat hij zich vroeger door eenige romans, later door staatkundige en wijsgeerige geschriften had bekend gemaakt. Nadat men hem door zijdelingsche waarschuwingen en bedreigingen had willen nopen om aan zijne collegiën een andere strekking te geven, ontzette men hem hoogst willekeurig van zijne betrekking. Dit was Castelar te veel. Hij sloot zich in den opstand van 1866 bij de insurgenten aan en was een der voorsten op de barrikaden. Van zijne medestanders verlaten, werd hij gevangen genomen, doch had het geluk om naar Frankrijk te ontsnappen. Twee jaren bracht hij met reizen door dat land, door Duitschland en Engeland door, terwijl hij voortdurend in verbinding bleef met hen, die in Spanje vrijer beginselen poogden te verbreiden.

De omwenteling van 1868 stelde zijn vaderland weder voor hem open, en nu werkte hij door woord en pen ijverig mede, om den republikeinschen geest bij velen op te wekken en levendig te houden, hoewel hij niet onmiddellijk deelde in tal van vruchteloze partijbewegingen. Alleen in 1869 stak hij zich weder in een opstand, maar vond later zijn meest geschikten en vruchtbaarsten werkkring in de Cortes, in welke hij tal van redevoeringen hield, waarvan wij een paar mededeelen, omdat die van algemeener belang zijn en meer tot ons terrein behooren. Daar voerde

hij menigmalen het woord, en dit veelal op echt welsprekende wijze, zoodat het de harten doortintelde, zijne vrienden hem gaarne, zijne tegenstanders hem met schroom zagen optreden, zijne vijanden zelfs hem hulde brachten, en de voorzitter hem vaak [een vreemd gebruik] een zakje met lekkernij en versnapering liet aanbieden. Weldra was hij de erkende leider der republikeinsche partij, terwijl hij spoedig zijn vriend en medestander Pi y Margall als minister van Buitenlandsche Zaken opvolgde. Hij heeft als hoofd van de regeering eene zware taak op zich genomen en een hachelijken kamp te bestaan tegen omstandigheden en menschen, tegen socialistische insurgenten en carlisten, als tegen bestrijders in de Cortes, terwijl zijne pogingen om de Spaansche republiek door de buitenlandsche mogendheden erkend te zien, tot dusver niet gelukten. Hij heeft daar trouwens met vele bezwaren en begrijpelijke antipathiën te kampen, die door den loop van zaken in Frankrijk niet ligter gemaakt of uit den weg geruimd worden.

Men zal in beide redevoeringen opmerken, hoe Castelar poogt te verwezenlijken hetgeen hij in een opstel zeide: — „De welsprekendheid mag de kunst bij uitnemendheid heeten. Afgezien van haar inhoud, de gedachten en rede-neering, moet de vorm en mondelinge voordracht als het vers haar rhytmus, als de muziek harmonie, als de schilderkunst omtrek en kleur, als de beeldhouwkunst relief, als de bouwkunst hare vormen en proporties, als de schermkunst hare handigheid en bedaarde kalnte, als de moraal hare zedelijke eischen hebben.” — Hoe Castelar zelf aan die eischen, en vooral aan de beide laatste voldeed, blijke uit de proeven welke wij mededeelen.

Wij behooren niet tot de lieden die bij „Spanjaarden” in de eerste plaats, of ook maar enkel aan hunne effecten denken. Volkshaat, gevoed omdat misschien een overoud-grootvader van het tegenwoordig geslacht een mogelijken betoveroudgrootvader van ons kwaad bejegende, kennen wij niet, al blijven we een Filips II, Alva en Fray Lorenzo

verafschuwen, en al hadden we Torquemada en de zijnen maar een minuut bradens gegund, ten einde het hun af te leeren. Het Spaansche volk, velen daaruit, deden eens in Amerika, hier, in hun eigen land en elders veel, wat de geschiedenis moet wraken, het verzuimde veel; doch boette, schuldigen en onschuldigen, zwaar en lang genoeg, om ons vurig te doen wenschen, dat er betere dagen voor hetzelfde aanbreken en ook dat volk beter worde. Er zijn goede elementen in. Zij een der middelen daartoe, al kunnen we ons ook niet met alles daarin vereenigen — Castelar en zijn woord!

Werd het dan ook reeds vóór enkele jaren gesproken; dat woord moge ons den man nader doen kennen, aan wiens handen duur belang van velen werd toevertrouwd, en die een wakker strijder mag heeten voor zaken, die van hoog belang zijn en blijven voor de geheele menscheid. Licht en Vrijheid — waar ook verbreed, kunnen en mogen ons niet onverschillig worden. — Een karakter als dat van Castelar verdient te worden gekend, zulk een man in zijn waarde te worden erkend. Aan zijn zedelijken moed valt niet te twijfelen, hij geeselt zinnelijke materialisten als domperachtige klerikalen. Aan de helderheid van zijn blik twijfelen we even weinig; doch beschouwen en raden én leiden en beheeren zijn verschillende zaken. Op hem zal men, gelijk wij vertrouwen, wel niet het scherpe gezegde van Zschokke, maar dat reeds aan velen werd bewaarheid, hebben toe te passen: — „Als het zwarte jezuitenkapje van ouderdom rood — en de roode jakobijnennuts van ouderdom zwart is geworden, dan hebben zij zoo veel overeenkomst, dat men ze met elkander zou verwarren.” — Er zijn kunstmiddelen ook, die zulk eene verandering kunnen te weeg brengen, en dan gaat zij gauwer. Den Lezer heil!

UTRECHT.

October 1873.

J. C. KINDERMANN.

REDEVOERING OVER VRIJHEID VAN GODSDIENST,

gehouden den 12 April 1869,

IN DE

ZITTING DER SPAANSCHER CORTES.

Mijne Heeren! Ik zie mij niet dan met spijt genoodzaakt, door mijne positie en door de plicht welke deze mij oplegt, om in bijna elke onzer zittingen het woord te voeren en de aandacht van deze Vergadering te vragen. Toch hoop ik, dat de Cortes zullen erkennen, dat ik niet anders kan noch mag, dan uwe opmerkzaamheid te verzoeken voor mijne tegenwoordige welligt langere toespraak.

In onze jongste zitting heeft de heer Rios Rosas, mijn hooggeachte vriend, niet dan schoorvoetend mij een welgemeenden raad willen geven. Ik ken hem daartoe volgaarne het volkomen recht toe; want ik beschouw mij zelf tegenover hem den welsprekenden redenaar, als een eerstbeginnend leerling, ik ben in mijne eigene schatting een leerling, gehouden bij den meester-staatsman, die door lange en rijke ervaring is gevormd. Zijn woord en raad vinden bij mij eene goede plaats, en mijn twijfel, of ik goede gronden heb voor mijne vragen aangaande de katholieke godsdienst en de wijze waarop ik die in 't midden bracht, dagteekenen van het uur af, waarin de heer Rios

Rosas mij den raad gaf, om deze met sparende beschouwing te opperen en te behandelen.

Ik vroeg mij zelf herhaaldelijk af, wat ik had gezegd, en nog altijd vind ik niets, waarmede ik iemands godsdienstige overtuiging en gevoel kan beledigd hebben. Nergens heb ik op eenige wijze van godsverering gesmaald, ik heb geen enkel geloofsartikel bestreden. Alleenlijk heb ik beweerd, dat de katholieke kerk nooit zou ophouden om tweedracht en ongelegenheden onder ons te baren, wanneer zij voortgaat met een staat in den staat te willen zijn, en wanneer gij, Mijne Heeren, door eene nieuwe organisatie, eene gewijzigde staatsregeling, haar die macht wilt toekennen. Denkt slechts aan hare aanspraken op hoogheid en onfeilbaarheid, in welker erkenning de katholieke kerk haar doel, haar oogmerk stelt. Denkt aan de volharding, aan den brandenden ijver, waarmede zij voortdurend werkt om die grondstellingen, die overtuiging van hare rechten, macht en gezag, onder alle volken te verwezenlijken. Dergelijke heerschzucht moet verwarring stichten in alle staten, die in orde en vrijheid hun doel en heil stellen. Zij kant zich dreigend aan tegen de rechten van den vrijen man en den burger, en poogt die aanhoudend te fnuiken, ja te vernietigen.

De heer bisschop Manterola heeft ons door zijne woorden en getuigenis elken twijfel daaraan benomen, toen hij, die zich op zijne deugden als op zijne hooge kerkelijke waardigheid mag beroemen, in deze Vergadering als de pleiter voor die kerk optrad. Kortelijk en zonder omwegen heeft hij getuigd, hoedanig de uitspraak dier kerk luidt over de soevereiniteit, de

oppermacht van het volk, over godsdienstige verdraagzaamheid, over de vervolging van andersdenkenden en over 's volks toekomst. Wanneer gij niet hebt ingezien, dat hij in zijne toespraak juist dat verdedigde wat ik heb gebrandmerkt, dat hij geene rechten, geenerlei overtuiging of meening buiten die der kerk erkent en hij de geheele wetenschap onzer dagen doemt; dan mogt gij met grond zeggen, dat voor en aan mijne woorden alle grond ontbrak. Nu echter is zijne rede hier in haar geheel en in hare enkele beweringen en stellingen, niets anders geweest dan eene bevestiging van het woord dat ik sprak, eene zoodanige bevestiging, dat ik die niet duidelijker noch krachtiger kon verlangen. Heb ik slechts stellingen geopperd; de heer Manterola heeft de bewijzen daarvoor geleverd.

Immers hij heeft het zijne gedaan om ons aan 't verstand te brengen, dat het beginsel der volkssoevereiniteit, hetgeen de commissie daartoe gesteld in bescheiden vormen als een staatkundige grondleer had voorgesteld, afkeurenswaardig was, omdat het streed met het dogma der kerkelijke opperheerschappij, dat alleen rechtmatig en houdbaar zou zijn. En dit is inderdaad nog de zienswijs van de roomsche kerk, waarvan zij zich niet door den blik op zoo menigen bloedigen kamp, op zoo veel twist wegens het recht van benoemingen, op zoo veel gruwelen in naam der godsdienst gepleegd, laat afbrengen. Overal ontmoet gij de bewijzen, dat de bloei van die staten die zich van het kerkelijk juk vrij maakten, en eene verdraagzamer houding jegens andersdenkenden aannamen, die kerk niet belet om haar verjaarden maatstaf aan din-

gen en gebeurtenissen te leggen, naar verouderde beginselen hare uitspraken te regelen, en dat zij nog altijd gehecht blijft aan de grondstellingen van een Gregorius VII en Innocentius III, volgens welke aan de kerk alleen de oppermacht toekomt, en elke zelfstandige staatsmacht gegrond is op eene inbreuk op de kerkelijke rechten.

Wel niemand kan zich meer verheugen dan ik, Mijne Heeren, dat de heer Manterola, de uitstekende bisschop van St. Juan, alsmede zijne Eminentie, de kardinaal van St. Jago, in deze zaal aanwezig zijn. Zou ik deze vergadering kunnen beschouwen als ten volle het Spaansche volk vertegenwoordigende en als de rechte uitdrukking van onze nationale meeningen en richtingen, wanneer wij daaronder niet ook hen ontmoetten, die door velen onder ons volk worden beschouwd als de bewaarders en verdedigers van hun geloof en als de leidslieden van hun zedelijk leven? Ik betuig hun mijn eerbied, ik schat hunne geleerdheid en bekwaamheden hoog, ik voed achting voor hunne jaren, ik eerbiedig ook hunne roeping; want sedert ik kan denken heb ik al wat tot de ideale zijde van het leven kan worden gerekend hooger geschat dan de gehechtheid aan het stoffelijke; ik heb mij vooral bezig gehouden met wat men het afgetrokkene noemt en hield mij verwijderd van die kringen, waar winzucht, eenzijdig streven naar geld en goed maar al te veel wordt gehuldigd, en men het geestelijke verwaarloost, al wat ideaal mag heeten uit het oog verliest en daarvoor verstompt wordt. Vrij en vrijmoedig beken ik mijn geloof aan het goddelijke en schaar ik mij onder hen die eene verhevener wereld-

beschouwing huldigen, gelijk die geboren en gevoed wordt, waar men de geschiedenis uit een hooger oogpunt gadeslaat, eene beschouwing die nog in onze dagen door immer meerderen zal worden gehuldigd, en die haar stempel zal drukken op den geest en de denkwijze van onzen tijd.

Maar het is niet genoeg dat ik deze bekentenis afleg voor de heeren op gindsche prelatenbank; ik ga nog verder, Mijne Heeren, en ik doe slechts hulde aan de waarheid, wanneer ik beweer, dat de zedelijke banden die de maatschappij verbinden in dezelfde mate moeten worden aangehaald en versterkt, als waarin, bij het heerschen van meer vrijheid, de uiterlijke dwangmiddelen krachteloos, de banden verscheurd worden, die ons tot hiertoe verbonden hielden. Dit ligt in den aard van elke vrijere vereeniging; zedelijke grondslagen zijn onmisbaar en noodzakelijke levensvoorwaarden voor haar bestaan. Alle burgers moeten doordrongen wezen van het besef dat er rechten en plichten, eischen en diensten zijn, die niets gemeens hebben met hetgeen de heerschappij van geweld en dwang vorderen, en waartoe wij niet door soldaten of huurlingen gedwongen — maar door eigen inzicht en willige zelfbepaling van den vrijen mensch gedrongen worden. Daaraan schrijf ik het ook toe, Mijne Heeren, dat ik onder volken die het geestelijk slavenjuk dragen, noch hier in Spanje, noch in Parijs, den Zondag zoo zag vieren als een dag van rust en van toewijding aan het heilige, als dit het geval was bij vrije natiën.

De Zondag is voor volken die onder een geestelijk juk gebogen gaan, wat de Saturnalieën waren voor

de Romeinsche slaven, — een dag van zinnelijke zwelgerij en buitensporigheden. Daarentegen heb ik op mijne reizen gezien, dat bij de twee eenige volken die verdienen vrij genoemd te worden, Engeland en Zwitserland, de Zondag met een ernst en belangstelling gevierd wordt, die de meesten onzer zou verbazen. — En waarin zou men de oorzaak moeten zoeken van dit verschijnsel? Ik zal het u zeggen. De reden ligt in de kracht van eene zedewet, welke men uit eigen overtuiging en vrijë eigen beweging ontziet. Maar dit kan geen plaats hebben in een land, waar de godsdienst eene gedwongene is en waar men de gewetens der menschen tegennatuurlijke boeiën wil aanleggen¹⁾.

Zoo kon een Russisch vorst te Genève tot mij zeggen, dat men te Petersburg meer vrijheid genoot dan te Nieuw-York. Toen ik hem vroeg, hoe hij mij dit wilde bewijzen, gaf hij mij ten antwoord: — „Eenvoudig hiermede dat ik, als liefhebber van muziek, te Petersburg des Zondags gerust op de viool kan spelen, hetgeen men te Nieuw-York niet zou gedoogen.” — Hierin ziet gij een klein voorbeeld van de macht van een groot beginsel, dat voortvloeit uit de scheiding tusschen kerk en staat, het beginsel van vrijheid in het godsdienstige, waarbij de zedelijke en godsdienstige begrippen de regelen worden, welke ieder in zijn conscientie vindt, en waardoor er eene wet der vrijheid ontstaat. Te recht zeide Tertullianus

1) Gelukkig kunnen wij er Nederland bij voegen wat het genot van persoonlijke vrijheid betreft; ofschoon ook onder ons de stelregel: „*quand on a toute liberté, il sied de garder toute mesure*” niet algemeen wordt gehuldigd. De misduiders en misbruikers van de vrijheid zijn hare ergste vijanden.

in zijn brief aan Stapulus: — „*Non est religionis cogere religionem* d. i. het is niet de zaak der godsdienst om tot godsdienst te dwingen.” — En juist hertegen komt de heer Manterola op. Hij wil de godsdienst der Spanjaarden tot eene zaak van dwang maken, en van de onderwerping aan zulken dwang den naam en het recht van Spanjaard afhankelijk gekeurd hebben. Men zal van alle bevoegdheid tot ambten, van burgerlijke rechten verstoken zijn, wanneer men niet als een merkteeken het uiterlijke van zijne godsdienstigheid vertoont, in plaats van eene vrijheid in het godsdienstige toe te staan, die in den aard van den mensch evenzeer als in dien der godsdienst ligt.

Of welk onderscheid is er tusschen den geest en de strekking der geheele rede van den heer Monterola en de zienswijs der heidensche oudheid, die nooit heeft begrepen, dat de staat en de godsdienst te scheiden waren als onderscheidene levenssferen! In die oude heidenwereld was velerwege de koning met de hoogste priesterwaardigheid of de priester met de hoogste staatsmacht bekleed. En evenzoo wil men nog den roomschen Pontifex tot opperkoning van Spanje maken. Evenwel heeft de moderne staat zulke gehoorzaamheid en onderworpenheid aan de kerk opgezegd en erkent zij deze niet zoo als hare grondslag. De staat als zoodanig, heeft of belijdt geene der bestaande kerkelijke godsdiensten, en kan deze ook niet hebben. Hij gaat niet ter kerk, noch naar biecht en avondmaal, en verlangt geen laatst oliesel. Mogt de heer Manterola de goedheid hebben om mij te leeren, waar in het dal van Josaphat de ziel van den Spaanschen staat zal verrijzen ten dage van het jongste Gericht!

Een der groote duitsche dichters begaf zich eens naar de noordsche poolstreken en aanschouwde met bewondering de rooskleurige pracht van het noorderlicht, dat zijn vriendelijken glans over de eeuwige sneeuwvelden verspreidde. Het was een schoon, een verheven schouwspel. Een zendeling, die daarheen ging om heidenen te bekeeren, was zijn reisgenoot. Deze zag juist een in het water woelenden walvisch, en sprak nu tot den dichter: — „Zie eens, welk een indruk dit wonderbaar tooneel zelfs op dat zee-monster maakt, zoodat het mede zijn Schepper en Heer looft!” — In hun gezelschap bevond zich ook zoo een natuuronderzoeker. Dezen maakte de zendeling de opmerking: — „Gij, heeren van de natuurwetenschap, spreekt in uwe boeken zoo, alsof de hand Gods zich niet over en in de natuur werkzaam toonde; en toch wijst mij die bode van den Heer aan, dat zelfs de zeemonsters gedrongen worden, om teekens te geven, dat zulk een schouwspel indruk op hen maakt, en zij genoopt worden om God op hunne wijze te verheerlijken!” Hierop gaf de natuuronderzoeker ten antwoord: — „Die verheerlijking is van een bijzondere soort. Die walvisch woelt en spartelt wel is waar hevig; doch dit komt daarvandaan dat de zeeluizen hem plagen, die zich veelal aan de gevoeligste deelen van zijn lichaam vasthechten. Zij zullen hem wel van een deel van zijne sappen en vet berooven, maar hem, naar ik vrees, geen grein godsverering inboezemen!” — Zoo liet de natuuronderzoeker zich vernemen. — Doch ik zou willen vragen, of men zijne inlichting niet met eenige wijziging op den modernen staat zou kunnen toepassen? Deze is ook

een groot organisch geheel, maar wat men gewoonlijk onder godsdienst verstaat is hem eigenlijk geheel vreemd. Daarom kunnen wij ook het vonnis en de veroordeeling best missen, welke de heer Manterola aan het slot zijner rede liet vernemen tegen de zware vergrijpen en buitensporigheden, waaraan zich de mannen der omwenteling in de vorige eeuw schuldig maakten. Hunne handelwijze in dit opzicht was onzedelijk en dwaas, en daarom moest die op hun eigen verderf en op het bederf van hunne zaak uitloopen.

De heer Manterola moge er ook niet op rekenen noch wachten, dat ik de dwalingen zal verdedigen van hen, welke ik in den grond en wat de hoofdzaak betreft als vrienden en bevorderaars van onzen republikeinschen regeeringsvorm erken. Onze partij beroemt zich in geenen deele op hare onfeilbaarheid, en nog minder maakt een enkele van hare voorstanders daarop aanspraak, dat hij boven dwaling en misvatting verheven zou wezen en het monopolie der waarheid bezitten, met het recht om haar op te dringen. Waarom zou ik er bezwaar in vinden om te erkennen, dat ook zij die zich voor den republikeinschen regeeringsvorm in de bres hebben gesteld niet vrij waren van dwalingen, alzoo de geschiedenis dit getuigt? Wij zijn allen menschen en laten aan het menschelijk denken en gevoelen zijne vrije ontwikkeling. Wij geven niet toe, dat de menschheid sedert achttien eeuwen hare rechten zou hebben verbeurd, en dat men over haar, als over een dood voorwerp, naar welgevallen zou kunnen beschikken.

Ik herinner u, Mijne Heeren, dat een man die diep was ingedrongen in den geest der fransche revo-

lutie, dat Barnave, in den naam der vrijheid, in den naam des gewetens, de afschaffing vorderde van het koninklijk Edikt, waarbij den jesuïten het verblijf in Frankrijk werd ontzegd. De vertegenwoordigers des volks hebben zijn verlangen niet ingewilligd; doch ik houd het er voor, dat zij door daaraan te voldoen, de zaak van den vooruitgang meer en beter zouden hebben bevorderd, dan door den dwang, dien zij den geestelijken oplegden, om als staatsburgers den eed van onderwerping aan de constitutie te doen. Die maatregel heeft niets dan verwarring en teleurstelling over en voor het groote werk der omwenteling te weeg gebracht.

Wie een voorstander is van eenige godsdienst van staat mag het gedrag van Hendrik VIII van Engeland niet wraken, die een besluit uitvaardigde, waardoor hij van zijn katholiek volk een protestantsch maakte. Zoo iemand mag de fransche revolutie niet veroordeelen, toen hare hoofden de vereering van de Godin der Rede geboden; ook mag hij Robespierre niet doemen, die het decreet uitvaardigde, dat niemand Fransch burger kon zijn, ten zij hij het bestaan van het Opperwezen erkende; zoo iemand mag ook het gedrag van Napoleon I niet afkeuren, omdat hij het met Theodorik hield, die door een staatsstreek den Senaat te Rome het christendom opdrong. Napoleon geloofde in de staatsmacht en in haar recht om gezag uit te oefenen in zaken van godsdienst; hij stond ook eens in beraad, of hij in Frankrijk de oude katholieke godsdienst zou herstellen, dan of hij daar het protestantismus zou invoeren. Hij gaf aan de eerste de voorkeur. Op welken grond? Omdat het katholicismus naar zijn

aard en wezen gebiedend is, en het de menschen dwingt om hunne knieën te buigen.

Maar ofschoon het katholicismus in Frankrijk's kerken werd hersteld, was zulks geenszins het geval in de gemoederen van een groot deel des Franschen volks. De heer Manterola begaat een grooten misslag, wanneer hij hier, in naam van de godsdienstige en religieuze ideeën, het dwingende geweld en de stofelijke macht van den staat inroept. Wie een geloovige mag heeten neemt de geboden en eischen der godsdienst in acht, daartoe geroept door zijne conscientie. Wie niet zoodanig geloof voedt, zal zich dit ook niet door eene staatswet laten opdringen. Zulk eene wet heeft in de eerste plaats dit schadelijke uitwerksel, dat die de menschen met de lippen doet belijden wat inderdaad niet hunne overtuiging is.

Er zijn twee ideeën, die de idealen waren van sommigen, maar die nog nooit in de wereld werden verwezenlijkt: ééne godsdienst voor allen, en één volk van alle natieën. — Onderscheidene beroemde pausen poogden de eerste stelling tot werkelijkheid te maken, doch dit vruchteloos. Alexander, Cesar, Karel de Groote, Karel V en Napoleon poogden de tweede stelling tot eene daadzaak te doen worden, maar evenzeer zonder gevolg. De idee van het veelvoudige en veelvormige overwon de overwinnaars, het verschil in overtuiging en meeningen bleek den priesters te machtig, en het onderscheid der volken behaalde de zegepraal over de oorlogshelden.

De heer Manterola heeft geen gelijk, als hij roemt op den voortgang en de uitbreiding van het katholicismus in Engeland en de Vereenigde Staten. Die

voortgang is meer een staatkundige dan godsdienstig. De emancipatie der katholieken in Engeland werd bewerkt door de liberale protestantsche partij, tegen welke Rome zijn banvloek slingert. Van de zeven en dertig millioen inwoners der Vereenigde Staten is slechts omtrent een tiende gedeelte katholiek, en een groot deel van dezen werd daaraan toegevoegd door het annexeren van oorspronkelijk roomsche streken, zoo als Texas, Louisiana, Nieuw-Mexiko en Californië.

Wat mij onder al het door den heer Manterola aangevoerde 't meest bevreemde, was dit, Mijne Heeren, dat hij beweerde, dat het katholicismus in het Oosten vorderingen maakte. Reeds hebben tal van veroveraars beproefd om zich, ook wat de heerschappij over de gemoederen betreft, meester te maken van het Morgenland. Het bleek, bij het diepgrijpend onderscheid der geesten en geestesgaven, niet mogelijk te zijn. Alle plannen en aanslagen der heerschzucht, zoo geestelijke als staatkundige, werden daarop te schande. De taaiheid van den volksaard, het diep en innig besef van de vrijheid van den menschengeest, al werd dit niet duidelijk en ten volle bewust gevoed, roept paus en priester en vorst het „tot hiertoe en niet verder!” toe. Of, wat beteekenen die enkele bekeerlingen op zulke massa's?

De europeÿsche volken laten zich verdeelen in vier groepen: de Romaansche, Germaansche, Grieksche en Slavonische. De Romaansche volken onderscheiden zich hierdoor, dat zij streven naar meerdere eenheid, dat zij geneigd zijn om zich te onderwerpen aan een hoofd, dat zij zekere strikte orde verlangen, waarvoor zij in het katholicismus de uitdrukking en bevrediging

vinden. Wat de Germaansche volken kenmerkt is, dat zij de vrijheid des gewetens en het recht der persoonlijkheid erkend willen hebben, hetgeen natuurlijk weder vrijheidszin kweekt. Het Grieksche ras is nog gelijk aan zijne voorvaderen in de oudheid en geeft aan de beschouwing of bespiegeling de voorkeur boven het gevoel van zedelijkheid. Het Slavonische, dat van eene overheersching van Europa droomt, heeft eenen vorm van godsdienst, gelijk aan dien van het oude Rome en van aziatische rijken. Daar vindt men eene despotiek geregeerde kerk en eene godsdienst, wier opperpriester een autokraat is. Uit dien hoofde moesten tot dusverre alle pogingen om de godsdienstige overtuiging en wijze van vereering der onderscheidene volken tot één geheel zamen te smelten, schipbreuk lijden.

En wat zal ik zeggen van het Oosten? Ik heb den heer Manterola bestreden als zijnde mijne tegenpartij; doch straks, Mijne Heeren, ben ik bereid om, overeenkomstig de liefde tot den naaste, die ons in het Evangelie wordt ingescherpt, hem broederlijk te naderen, en hem een boek te toonen, dat het fransche Genootschap ter Onderzoeking van het Oosten heeft in 't licht gegeven. Daarin kan hij zien, welke uitbreiding het katholicismus zich daar mag beloven, en daar kan die heer de bevestiging vinden van hetgeen ik zoo even heb gezegd.

De oudste geschiedenis van Azië kent reeds twee oorspronkelijke groote volksstammen, den Indo-europeeschen en den Semitischen. De stam die zich naar en door Europa verbreidde heeft zich overgegeven aan de dienst van afgoden, maar heeft ook later

staten gesticht. Aan dezen hebben wij de wijsbegeerte en hare navorschingen en stellingen te danken, aan hem, bij latere ontwikkeling, het Romeinsche recht. De Semitische stam heeft verhevene op zedelijke overtuiging gegronde godsdiensten in 't leven geroepen. Aan dezen ontsproten Mozes, Christus, Mahomed, en aan dezen is ons geslacht de wijding verschuldigd, welke de godsdienst nog aan de onderscheidene betrekkingen en zijden van het menschelijk leven geeft, ook onze zedelijke richtsnoer.

Vragen wij nu naar het onderscheidende algemeene kenmerk van dien volksstam, welks takken zich verspreidden ook over Griekenland, Rome en Germaansche landen, dan bevinden we, dat in die alle het idee der individualiteit en persoonlijke verantwoordelijkheid over dat van de eentonigheid en slaafsche onderwerping de bovenhand kreeg.

Daarentegen ontmoeten wij bij den Semitischen hoofdstam het idee van de gelijkvormigheid en der zaamverbondenheid boven het individuëele gesteld en huldigd. Uit dezen stam hebben, gelijk wij bereids zeiden, het jodendom, het christendom en het mahomedanisme hun oorsprong ontleend. Door de verbreiding van het christendom onder de Indo-Europeesche volken evenwel heeft zich, ten gevolge van het verschil in de volkskarakters, deze tegenstelling gevormd, dat de geloovigen van Semitischen stam den eenigen God aanbidden en niets van eene drieënheid willen weten, terwijl de christenen van Indo-Europeeschen oorsprong daaraan zich hechtten en de Romaansche christenen aan de moedermaagd en vele heiligen hulde brengen, soms bijna met vergeten van God. — En waarom? —

Omdat metaphysische onderscheidingen en redeneeringen machteloos zijn tegenover zulke verschijnselen als in samenhang en verband staan met den aanleg der rassen, die wederom zijn grond vindt in de onwankelbare natuurwetten.

En nu zij het mij vergund, Mijne Heeren, om op enkele zaken in de rede van den heer Manterola uwe aandacht te vestigen.

Genoemde heer heeft de vraag te berde gebracht: „Wanneer zijn de joden in 't algemeen mishandeld, en wanneer zijn zij mishandeld door de katholieken en de katholieke kerk?”

Toen hij de vraag opwierp, wendde hij zich bijzonder tot mij, alsof hij mij wilde uitlokken om daarop te antwoorden, en hij sprak daarbij: — „Dit moge de heer Castelar ons zeggen, die professor is in de geschiedenis aan eene hoogeschool.”

Dat ik dit ben, is waarheid, en ik reken mij dit tot eene eer. Daarin schijnt opgesloten te liggen, dat het, wanneer men spreekt over geschiedenis, eenigzins moeilijk kan worden dat men te doen krijgt met een professor, die in deze wetenschap thuis moet zijn; evenals het voor mij hachelijk zou zijn om mij in een theologischen strijd te wikkelen met iemand, die een zoo hoogen rang in de kerk bekleedt als de heer Manterola. Laat mij daarom u mededeelen, dat ik juist in de aantekeningen, welke ik voor mijn collegie van heden had gemaakt, het volgende noteerde: — In een inventaris van het klooster van St. Cosmus en St. Demian, vindt men, als behoorende tot de eigendommen, eerst vijftig merrieën en vervolgens dertig mooren en moorsche vrouwen opgegeven; een klein

bewijs hoe die priesters der christelijke vrijheid, gelijkheid en broederschap het lieve vee den voorrang gunden boven hunne slaven, evenals dit het geval was bij de oude Grieken en Romeinen.

Omtrent hetgeen men eenheid van geloof in Spanje noemt heerscht een vooroordeel, dat ik betreurenswaardig reken. Niets is gemakkelijker dan de zaken maar zoo los weg voor te stellen. Zoo noemt men de Spanjaarden een monarchaal gezind volk, hetgeen wij overal uitgesproken en herhaald vinden; de Spanjaarden zijn een onverdraagzaam volk ten aanzien der religie, wordt ons dagelijks voortgepraat, en men acht dit erkende en onomstootelijke waarheden.

En toch beweert ik tegen de eerwaardige heeren, dat er heugenis van tijden en zaken in onze geschiedenis is bewaard, waarin de Spanjaarden, zelfs in de middeneeuwen, bleken niet zoo onverdraagzaam te wezen, als de heer Manterola hen schetste. Zou men dan bijna ergens op iets grooters en edelers kunnen wijzen, dan op het beeld van onzen onsterfelijken Ferdinand III, die de Heilige wordt genoemd? Kan de heer Manterola eenen onder onze vorsten noemen, die verdient hem ter zijde te worden gesteld? — Nu, terwijl zijn zoon Murcia veroverde, bemachtigde hij zelf Seville en Cordova. En wat deed hij, mijnheer Manterola, hoe handelde hij ten aanzien van die overwonnen Mooren? Hij liet hen hunne eigen wetten behouden, hij liet hen in het ongestoord bezit van al hunne moskeén, hij liet hen hunne geschillen voor hunne eigen rechters brengen. Ja, hij deed meer! Wanneer een' christen door roovers het zijne afhandig was gemaakt, stelde hij dezen schadeloos; maar

den Mooren stond hij dubbele vergoeding toe. Dat alles kan de heer Manterola nalezen in de billijke Wetgeving, in de groote Vrijheden, in de groote Overlevering aangaande de moorsche wetgeving — eene wetgeving, welke wij inderdaad wel mogten toepassen op de onderscheidene godsdiensten, op dien dag toen wij de vrijheid van godsdienst invoerden, en daarmede het bewijs gaven, dat in Spanje, gelijk mevrouw von Staël zeide, alles naar vrijheid hijgde, en het moderne alleen het despotismus voelbaarder maakte. Inderdaad, Mijne Heeren, er bestaat in de nieuwe school van het katholicismus eene niet te miskennen richting, die poogt de godsdienst te veranderen in datgene wat de Ouden van haar zeiden, namelijk, „dat de religie slechts noodig kon worden geacht, om de massa door vrees in toom te houden,” waarom dan ook de oude Romeinsche patriciër zeide: „*Religio est metus* = de godsdienst is vrees.”

Ik zou hun die op deze wijze de godsdienst beschouwen, het woord uit de Schrift kunnen toevoegen: „Een os kent zijnen heer, en een ezel de kribbe zijns heeren; doch Israel begrijpt het niet en mijn volk kent mij niet.”

De godsdienstige onverdraagzaamheid ontstond in Spanje eerst omstreeks het midden van de veertiende eeuw. In de vijftiende evenwel, toen de koningen naar de heerschappij over de kerk trachtten, schoot zij slechts des te dieper wortel. De joden vooral werden vervolgd, en de naaste aanleiding daartoe was wel te zoeken in de preeken van Vincent Ferrero, die van den kansel tegen de joden donderde en hun dezelfde verdichte misdaden te laste legde, welke men

hun, volgens getuigenis van Tacitus en van andere historieschrijvers, te allen tijde poogde aan te tijgen. Men beschuldigde hen, dat zij kinderen slachtten, wier bloed de joden, volgens Ferrero zouden hebben gedronken. Aan deze sermoenen van den heiligen man is het toe te schrijven, dat men te Toledo de joden bij hoopen in stukken hieuw, ter vergelding misschien hiervoor, dat zij, van uit hun armelijk Ghetto, uit hunne ellendige jodenwijk, die stad tot een der middenpunten van den west-europeeschen handel hadden gemaakt. En voor zulke en tallooze andere gruwelen van dien aard heeft de heer Manterola geen enkel woord van afkeuring; ja, hij denkt niet eens aan die bede der zachtmoedige vergevingsgezindheid van Hem, die voor zijne beulen bad: „Vader, vergeef het hun; want zij weten niet wat zij doen!”

Wat de daad op zich zelve betreft, deze heeft de heer Manterola wel is waar gelaakt; doch waarom keurt hij den geloofshaat zelf niet af, die daartoe de aanleiding gaf en de bron daarvan was? Misschien durfde en wilde hij niet de kerk beschuldigen, die zulken geloofshaat ontstak en aanvuurde. Evenwel kan de heer Manterola het voor zich zelf niet te eenenmale ontveinzen, dat de schandelijke smetten van zulke onmenselijke gruwelen aan die kerk blijven kleven, gelijk de bloedvlekken aan de handen van Lady Macbeth ¹⁾ De verontschuldigungsgrond van den

1) De Schrijver had hier gerustelijk kunnen wijzen op de Inquisitie, zooals die later tegen de ketters woedde, ook in deze landen, en op den St. Bartholomeusnacht. Men moge zich, helaas! ook van den kant der Protestanten vaak hebben vergeten; zij hebben nooit zoo aanhou-

moordenaar, dat niet hij het is die onmiddellijk den dood veroorzaakte, maar zijn dolk, kan bezwaarlijk gelden; en de Inquisitie was voor de kerk hetzelfde wat de dolk voor den moordenaar is.

En die vervolging van de joden was geen tijdelijke, voorbijgaande maatregel, het was bij voortduring door tijden heen het doel dat de kerk zich stelde. Wanneer de heer Manterola een onwraakbaar bewijs hiervoor verlangt, dan wijzen wij hem op de Encyclica van den paus Innocentius III, waarin een banvloek van eeuwige knechtschap over de joden wordt uitgesproken. Alsdan zal hij wel noode kunnen ontkennen, dat de onverdraagzaamheid der kerk eene stelselmatige is geweest.

Men zou van den zoo even genoemden paus nog een brief aan Philippus II kunnen aanvoeren, dat men bepaaldelijk een sluipmoordenaar moest trachten te vinden, die Elisabeth van Engeland van kant maakte. Zoo iemand, schrijft hij, zou zich daardoor jegens den staat en de kerk hoogst verdienstelijk maken.

Vermits de heer Manterola mij heeft gevraagd, of ik ooit te Rome was, zoo kan ik hem bij dezen antwoorden: „ja!” Ik was te Rome, ik zag zijne ruïnes, zijne driehonderd kerkkoepels, zijne kerkelijke plechtigheden. Ik beschouwde ook Michel Angelo's veelzeggende Sybillen, die het voorkomen hadden, alsof zij veeleer over het hedendaagsche Rome profe-

dend en stelselmatig vervolgd. Dat de Bartholomeusnacht wel in de eerste plaats uit religiehaat werd aangericht blijkt uit de boodschap daarvan naar Rome gezonden, en uit de kerkplechtigheden waarmede de gruwel werd gevierd door den Paus en de kardinalen. — Zie verder.

tiën van verval lieten vernemen, dan wel beloften van eene grootsche toekomst. Ik heb gezien hoe de stralen der ondergaande zon de basilika van den H. Petrus verlichtten en kleurden, en mijne ziel was vervuld van verrukking over dien triumpf der kunst, die aan het doode als ware 't bezieling schenkt en spraak verleent; doch één ding heb ik in Rome niet gevonden, zelfs geen zweem daarvan. Dat eene is — de innigheid van het geloofsvertrouwen, de troost dien de godsdienst heeft. Wat 's menschen religie aangaat, dan brengt men van daar, bij eenig nadenken en dieper indringen, slechts ontgoocheling en twijfel mede.

Doch ik wil u, Mijne Heeren, nog iets mededeelen wat ik te Rome heb gezien; en wat de waarheid van mijne schets betreft, beroep ik mij op de getuigenis van den Spaanschen gezant, die zich zoo zeer verdienstelijk heeft gemaakt jegens den H. Vader en de bontversierde wachten die zijn paleis bewaakten, namelijk, mijn bezoek in de koningszaal te Rome, dicht bij de Sixtijn'sche kapel die met de meesterstukken van Michel Angelo is versierd, en nevens de kapel van den H. Paulus, waar op den groenen donderdag de heilige plechtigheden worden gevierd. Deze „koningszaal” vormt den toegang tot de vertrekken van den Paus, en de schilderijën daarin zijn, indien mijn geheugen mij niet bedriegt, van Vasari, die evenwel een beter geschiedkundige dan schilder was. Hij heeft nochtans in zijn schilderwerk de historie zoo voorgesteld, als dit den Paus behaagde.

Zoo ziet men Constantijn, terwijl deze gereed is om aan den Opperpriester het bekende, of nog liever verzonnen geschenk te doen van grondgebied; een

historisch bedrog, waarvan men in de geschiedenis der pausen meerdere voorbeelden kon aanwijzen, b. v. de decretalen van Isidorus, de verdichte gelofte van St. Jakob, waardoor Spanje door eeuwen heen eene schatting betaalde die, wanneer men haar van de kerk terug kon eischen, meer zou bedragen dan de waardij van ons geheele koninkrijk, terwijl er voor het invorderen dier schatting geenerlei recht of reden bestond. Dat de schilder in zijne tafereelen daar ook aan Ferdinand den katholieke eene plaats gunde, spreekt van zelf; doch wat zal men zeggen, Mijne Heeren, van het tafereel, waarin wij een gezant van Frankrijk zien, die het bloedige hoofd van Colignij aan den Paus overbrengt? Wat zullen wij zeggen bij die andere schilderij *al fresco* die ter verheerlijking moet dienen van de met bloed bezoedelde moordenaars en beulsknechten in den vloekwaardigen Bartholomeusnacht, die daar zijn afgebeeld, omstraald van hemelsche heerlijkheid en te midden van Engelen?

Zoo heeft de Kerk de ergste schanddaden verheerlijkt en als ware het geheiligd, en dit in afbeeldingen, die naast de meesterstukken van Michel Angelo eene plaats vinden. Treedt zij daarmede niet voor den rechterstoel der geschiedenis; doch om daar te worden gevonnisd en veroordeeld, zoo niet met den eeuwigen vloek der menschheid beladen?

De heer Manterola zou ons een allereerbiedigst zwijgen tegenover en ten aanzien van de kerk willen opleggen, omdat wij onze wetenschap aan haar zouden hebben te danken, omdat zij het is geweest die universiteiten stichtte. Ik zal daarvan niet zwijgen en ook niet weigeren om deze hare verdienste te erkennen,

want ik wil jegens niemand onbillijk zijn, zelfs niet jegens mijn tegenstanders. Trouwens, zonder dat zij ook goeds had te weeg gebracht, had zulk een groot lichaam niet door eeuwen heen kunnen blijven bestaan. In die donkere dagen van bandeloosheid, toen het leenwezen geheel Europa in strijd en verwarring bracht, zoo dat het scheen te zullen verkeeren in een chaös, toen was het zeker de kerk, die tegen de aanmatigingen van het ruw geweld in 't strijdperk trad, die de verdrukten beschermde, de sterken befeugelde, de zwakken ondersteunde, die daar nog eenig licht verspreidde, eenige orde bewaarde. Toen was die kerk het, die het ideaal bleef vertoonen, waarin alleen men nog denkers vond, die wetenschap en humaniteit op prijs stelde en voor deze universiteiten stichtte.

Maar ik beroep mij op deze aanzienlijke vergadering, ik vraag den heer Manterola, ik vraag u allen Mijne Heeren, in welke verhouding staan die universiteiten, die den geest hebben bewaard waarin zij zijn gesticht, tegenover die instellingen die in de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw andere richtingen kozen, andere wegen insloegen? Ons Salamanca was bij zijn stichting en nog later eene heerlijke universiteit, doch wat is het heden, in vergelijking met Oxford, Cambridge, Heidelberg, en zoo vele andere? Het verschil daartusschen is dit. Onze hoogeschole zijn blijven staan, de buitenlandsche hebben zich voortdurend ontwikkeld en gelijken tred gehouden met den vooruitgang van den menschelijken geest; en zoo hebben zij groote wijsgeeren en uitstekende natuurkundigen gevormd. Naar natuurlijken aanleg mogten

wij niet achterstaan, getuige zulks wat Spanje eenmaal was; doch op den nek van ons volk rustte en drukte het heillooze juk de Inquisitie, die alle geestelijk leven verlamde, ontzenuwde en zocht te dooden.

Edoch de heer Manterola heeft mij de vraag gedaan, wat ik dacht over Descartes, Malebranche, ook over Origenes en Tertullianus?

Descartes moest in Holland eene schuilplaats zoeken, waar hij vrij en veilig kon schrijven, Dat kon hij niet in Frankrijk, waar een koning willekeurig regeerde, dat door het katholicismus werd overheerscht, terwijl in de republiek der Vereenigde Nederlanden vrijheid van geweten zetelde. Malebranche, de platonische wijsgeer, moest het zich laten welgevalen, dat zijne denkbeelden over God als pantheïstisch werden veroordeeld. Tertullianus heeft tot in zijne laatste ure de leer van het latere Molinismus gehuldigd, en wat Origenes aangaat, die is door de kerk verworpen, niet omdat hij niet in God, maar omdat hij niet op hare wijze aan de hel en den duivel geloofde.

De heer Manterola heeft van de wijsbegeerte van Hegel gezegd, dat zij in Duitschland dood was. Dit is eene dwaling, voortgesproten uit de miskening van den aard der moderne wetenschap, van den kant der kerk. En al had Hegel's philosophie zich in Duitschland uitgeleefd en overleefd, dan zou zij nog leven in Italië, in den mond van mannen die op de leerstoelen van Florence en Napels zetelen. En nu wil ik onzen geestelijken heer ook zeggen, van waar en hoe dit is gekomen. Het kwam door de langdurige onderdrukking van het burgerlijk en staatkundig leven en door de halssiarrigheid, waarmede de Paus zich

tegen den drang naar de eenheid en onafhankelijkheid van Italië verzette. Italië mogt stil toezien, toen de knaap Mortara aan zijne ouders werd ontroofd, toen Monti en Togneti werden gehangen. En daarom keert Italië zich meer en meer af van de kerk, om zich toe te leggen op wetenschap en het licht den rede te volgen. En dit doet het, steunend op zijn goed en onvervreemdbaar menschenrecht, moge de geestelijke heer dit ook loochenen en door zijn voorgegeven „goddelijk recht” te niet willen doen.

De godsdienst welke ik belijd, ziet in de harmonie, in de samenstemmende werking in het heelal, in de wetten die den loop der hemellichamen regelen, gronden voor het bestaan van een alwijs wezen, dat ook spreekt in de wetten die in onzen geest als geschreven zijn tot een regel voor onzen wil en ook voor ons denken; dus een als ware 't innerlijk mechanismus, dat even zoo verheven is als de zichtbare wereld, en dat getuigt, dat de vinger Gods het hoofd des menschen heeft aangeraakt, die naar het beeld Gods is geschapen.

Er bestaat iets waarvoor wij niet den rechten naam vinden en dat toch onmiskenbaar is, in de lucht welke wij inademen, in de aarde welke wij bewonen, in de stralen der zon die ons beschijnt, in het samenweefsel onzer lotgevallen van onze geboorte af aan; en dit geheimvolle is, dat wij ons daarin bewegen als vrije menschen, die hunne rechten medebrengeu.

En wanneer het den heer Manterola mogt gelukt wezen, om eene vonk die brandstof vond en deze aanstak in deze vergadering te werpen, dan is hij dit verschuldigd aan een woord dat dien geest van vrijheid ademde. Hij stelde als het kenmerk van eene

waarlijk vrijheid ademende staatsregeling voor, dat het huisrecht werd ontzien. Moge men dit op grooter schaal en in ruimer kring toepassen; en dat dan de heer Manterola ons helpe om een model-gemeenebest te stichten, dat hij met ons dezulken te schande make, die niet willen gelooven, dat ons Vaderland als een federative republiek zou kunnen bestaan. Hij moest ons helpen om een godsstaat te stichten, waarin het toevluchtsrecht van God in eere wordt gehouden, en waarin de vrijheid van denken en geweten verzekerd is.

Om op de joden nog even terug te komen, Mijne Heeren, van wie de heer Monterola zeide, dat Spanje aan hen niets verloor dan bekwame muilenfabriekanten. Naar zijn meening hebben zij noch in kunst noch in wetenschap iets uitstekends geleverd. Daartegen zou nog wel iets zijn in te brengen. Wij willen evenwel slechts enkele namen noemen, die in eere zijn bij de wereld, en die in Spanje konden hebben geschitterd, als men niet de joden van hier had verdreven.

Ik wijs u op Spinoza. Men moge zich met zijne stellingen of meeningen kunnen vereenigen, of niet, men zal niet kunnen ontkennen, dat Spinoza onder de diepste denkers en de trouwste vorschers naar waarheid behoort. Nu, Spinoza's voorouders waren Spanjaarden, en hij had in Spanje geboren kunnen worden, indien de onverdraagzaamheid hen niet daaruit had gebannen en zoo ons land van een zijner edelste zonen had beroofd.

Maar zoeken wij dezulken niet in de verledenheid, en zien we naar het tegenwoordig Engeland, dat trotsch is op d'Israeli. De uitstekende man is op staatkundig gebied mijn tegenstander. Hij behoort

tot de Tories en tot de bestrijders van den modernen geest, hij is een man des behouds, ja reactionair. Nu, ook d'Israeli is van joodsche en spaansche afkomst. Hij, de voortreffelijke romanschrijver, de uitstekende redenaar, de beleidvolle staatsman, had het spaansche volk tot eer kunnen strekken.

Zal ik nog meerdere namen aanvoeren, Mijne Heeren, dan wijs ik op Manin, een van de meesten te recht beroemde mannen in de nieuwste geschiedenis van Italië.

Manin was een waar staatsman, iemand van dien stempel als wij ze thans behoeven, en die ons ook niet zullen ontbreken, als niet het lot wil dat wij afstand doen van onze vrijheid. Manin vestigde eene republiek, waarvan hij had kunnen zeggen, dat schier hij alleen onder den kogelregen van het oostenrijksch geschut die had gesticht. Hij stelde zich voor den vijand bloot, toen het er op aankwam om het itali-aansche vaderland en de door hem ontplooiden vaander vrijheid te verdedigen. En toen men zijn gebeente grafwaarts voerde, dreigde Parijs in beroering te komen, zoo talrijk was de menigte, die zich, en dit zelfs uit vreemde landen, zamendrong om zijn lijk te volgen.

En wie was nu die man, dien men zoo hoog vereerde, overal waar vrienden van recht en vrijheid wonen, de man wiens gebeente thans in de hoofdkerk van St. Mario rust? Uit joodschen stam is hij gesproten; zijne voorouders waren spaansche joden. — Waarlijk, toen Spanje eens de joden bande en verjoeg, beroofde het zich van een reeks en tal van zonen, die de roem van het vaderland zouden geweest zijn.

De heer Manterola, de domheer van Vittoria, vertelt ons, dat de joden naar Palestina terug moesten keeren, desnoods derwaarts gedreven worden. Maar... gelooft hij dan nog aan de vreeselijke leer, dat de kinderen, het nakroost, aansprakelijk zijn voor de misdaden der vaderen? Meent hij, dat de tegenwoordige joden dezelfde zijn als die eens Christus aan het kruis sloegen? Ik houd het er niet voor; daarvoor ben ik te zeer Christen. Ontzachelijk is de God van Sinai, de donders gaan voor hem uit, bliksemen omgeven Hem, de aarde beeft en bergen zinken. Maar er is een grooter God dan Hij. Ik bedoel niet den God vol majesteit van Sinai, maar den ootmoedigen die eens Calvariëns heuvel besteeg. Wij zien Hem met doornen gekroond, aan het kruis geslagen, gewond, dorstend met gal gedrenkt; en toch spreekt Hij: — „Vader, vergeef mijnen beulen, vergeef mijnen vervolgers; want zij weten niet wat zij doen!” — Groot is de godsdienst der macht, maar grooter is de godsdienst der liefde. Groot is de godsdienst der niet te verzoenen gerechtigheid, maar grooter is de godsdienst der barmhartigheid die vergeeft. In den naam dier godsdienst sta ik hier, u vragende: — Schrijft vooraan in het boek uwer grondwet: — „Vrijheid en Gelijkheid en Broederschap onder alle menschen!”

REDEVOERING OVER GEWETENSVRIJHEID

gehouden den 3 Mei 1869,

IN DE

ZITTING DER SPAANSCHER CORTES.

Mijne Heeren Afgevaardigden! Terneder drukkend en zeer ontmoedigend is mijn optreden hier in dit oogenblik; het mag immers ongunstig, zeer ongunstig heeten. Het zal mij moeielijk vallen tot U te spreken, terwijl wij nog staan onder den indruk van de gewichtige woorden, welke de Kamer zoo even uit den mond van een geestelijke [Manterola] heeft gehoord, die onder de eerste redenaars in ons land mag worden gesteld. Het zal mij zwaar vallen om tot u te spreken, terwijl ik weet, dat na mij iemand dit gestoelte zal betreden, die om zijne welsprekendheid door geheel het land wordt gevierd. Wat ik u te zeggen heb zal staan als ons menschelijk geslacht tusschen twee paradijzen — eene liefelijke herinnering en eene heilvolle toekomst. Beschouwt mijne rede des noods als de woestijn die tusschen beide ligt.

Het is, Mijne Heeren, geenszins mijn voornemen om de gewichtige redevoering van een onzer meest welsprekende leden te beantwoorden. Dat zal en kan ik niet. Mijne jeugdige tijdgenooten hier bejegenen

onze parlementaire grootheden met achting, ja met ontzag; en onder hen voed ik te hunwaarts den diepsten eerbied en de innigste bewondering. Veeleer wensch ik, dat hier noch overwinnaars noch overwonnenen mogen zijn; want ik reken, dat al wat men hier bij alle partijën voortreffelijks vindt aan het vaderland en zijn roem behoort. Ik wil niet dat men, al vloeit er ook gedeeltelijk arabisch bloed door onze aderen, van ons zou kunnen zeggen, dat wij ijverzuchtig zijn, omdat het ons aan eigen roem ontbreekt, en dat dit land, dit heerlijke Spanje, er zijn vreugd aan heeft om zijne groote geesten te vertrappen, evenals Ophelia bij Shakespeare behagen vindt in het verplukken en uiteenscheuren van haar krans.

Ik zal dan ook, Mijne Heeren, alleen de zaak bestrijden en mij daarbij bepalen. Voor de personen heb ik slechts hoogachting en bewondering. Mijn geweten evenwel gebiedt mij, en een plicht dien ik heilig acht, legt het mij op, om over dit godsdienstig punt te spreken.

Moge slechts het congres, moge de natie slechts niet zich verontrusten, niet vreezen dat ik in deze belangrijke zaak, die boven ieder andere gewichtig is, mij zal verdiepen en verliezen in al te stoute en gewaagde beweringen. Daarvoor ken ik te wel de grenslijn, die tusschen den wetgever en den wijsgeer is getrokken. In een anderen kring, aan de akademiën, hebben wij het recht om geloofspunten te bespreken, en ze te toetsen aan de onomkoopbare kritiek onzer rede. Maar in deze kamer zijn wij slechts bevoegd om de betrekking van de kerk tot den Staat,

en die tusschen de godsdienst en het staatsbeleid ter sprake te brengen.

Mijne heeren Afgevaardigden! Wanneer mij soms eenig hard woord, eenige minder gekuischte zegswijze, eenige ietwat stoutklinkende beweesing over de lippen mogt gekomen zijn of komen, dan schrijve men dit slechts toe hiearaan, dat wij verlangen om onze gedachten vrij uit te spreken, en aan den drang die zoo natuurlijk is bij geesten, die zich door dat onverhopen uiten hunner meeningen, als ware 't willen overtuigen, dat zij toch eindelijk aan het veilige strand der vrijheid zijn aangeland. De verantwoording voor die fout, voor dat minder eerbiedige bij het spreken, komt naar mijn inzien meer ten laste van die kerkelijke bewindvoerders, van die bisschoppelijke of aartsbisschoppelijke besturen, die in die treurige dagen waarop wij terugzien, ter leering, maar niet ter wraakneming, de hand der onbepaalde koninklijke macht dwongen om zich te leenen ter onderdrukking en vervolging der zwakken, terwijl zij niet het zachtste woord van berisping en afkeuring hadden, om de ongerechtigheden en gruwelen zelfs der machtigen te gispen.

Die kunstmatig aangelegde ketenen zijn verbroken. De vrije gedachte vloeit voort, vurig en onwederstaanbaar als de lava. Men vordere slechts niet dat eene nieuwe, alzoo aan het licht tredende gedachte en richting jegens die welke haar is voorafgegaan geheel billijk zou wezen. Dit was zelfs het christendom niet jegens het oude heidendom. In die vroegere goden, wier beelden voortdurend de modellen blijven der kunst, waarop de volgende geslachten met be-

wondering van hun schoonheid staren, zagen de eerste kampers voor het christendom slechts het verleidelijk lokaas des duivels. Dit was evenzeer het geval met de herstelling der kunst tegen de middeneeuwen. In die gothische kathedralen, die wonderfraaie voortbrengselen van het religieus idée, zagen geesten zoo verheven als Michel Angelo, Bramante en Herrera, slechts den vader der leugenen, waarin de ontaarding der kunst en der menschen aan het licht kwam. Bevreemde het u derhalve niet, wanneer een geslacht, dat zijne diepste godsdienstige en wijsgeerige meeningen noch aan de akademiën noch door de pers durfde uiten — bevreemde het u niet, zeg ik, wanneer zij hier als eensklaps uit den grond voortkomen en onverzoenlijk zich kanten tegen die machten die, vergetende dat hunne wezenlijke sterkte in zedelijke kracht ligt, ons van ons hoogste goed beroofden, het onvervreembare goed van het vrijē gewisse.

Die koortsachtige gloed, Mijne Heeren, moge een ziekte teeken zijn, dat zich lichtelijk vertoont bij mannen der oppervlakkigheid en van een bekrompen geest; doch mannen van doorzicht en helder oordeel, die ware en oprechte conservativen zijn, zullen uit dat wat hier gebeurt twee gewichtige leeringen trekken. Zij zullen leeren inzien vooreerst, dat het eene onmogelijkheid is om door dwingende wetten en dwangmaatregelen de menschelijke vordering en zelfs de buitensporigheden van het vrijē denken tegen te gaan. Ten anderen zullen zij leeren inzien, wat ook zonneklaar blijkt, dat er in Spanje, om de aangevoerde en ook op andere gronden, lieden zijn, wier overtuiging niet met de staatsgodsdienst overeenstemt. Deze twee

feiten, Mijne Heeren, die van de hoogste waardij zijn geweest voor de conservatieve partij, die vroeg of laat onder elken regeeringsvorm bestemd zijn om het hecht in handen te hebben en de zaken te leiden, hebben ons de twee volgende zaken geleerd: vooreerst, dat ook strenge wetten ter beteugeling of onderdrukking niets beteekenen en tot niets leiden, en ten anderen, dat na vier eeuwen van godsdienstige althans kerkelijke eenheid en onverdraagzaamheid, waarin geen zweem van vrijheid overgebleven scheen, het vrijē denken als een vulkaan zich handhaaft en zijn macht toont; en niet minder dat het werk van uwe Commissie op goeden grondslag werd gevestigd, toen zij onderstelde, dat er in Spanje menschen zijn, die zich van de staatsgodsdienst afscheiden en anders denken dan zij voorschrijft.

Welaan dan, Mijne Heeren! en ik richt mij hierbij vooral tot de absolutisten; — hoe en op welke wijze meent gij die anderdenkenden te bannen of te dwingen? Daarvoor zijn de oude middelen ter hand, dat zijn de middelen welke de heer kardinaal en aartsbisschop van St. Jago het *status quo* heeft genoemd. Kunt gij evenwel nog die andersdenkenden ten brandstapel voeren, gelijk men dit wijsgeeren en protestanten heeft gedaan? Kunt gij nog andersdenkenden ten lande uitjagen, gelijk men de Mooren en joden heeft uitgedreven? Dit gaat niet meer, en gij kunt van die oude middelen geen gebruik maken. Kunt gij de middelen aanwenden die van wat later tijd zijn, d. i. bepalen, dat hij die niet katholiek is, geen openbaar ambt bekleeden noch burgerlijke rechten bezitten kan? Dan zult gij in uwe constitutie afzonderlijke bepalingen

moeten opnemen tegen hen die geen belijders zijn van de godsdienst van staat. En weet gij wat er gebeurt, wanneer men het vrij geweten vervolgt en het vrij denken beletten, eene geheele klasse van menschen van hunne rechten beroven wil? Het gevolg was en is, dat zulke menschen hun bijbel of gebedenboek in de hand nemen, zich scheep begeven en de zee oversteken, om in Amerika aan te landen en daar, onder den hemel die zich gelijkelijk over menschen van de meest verschillende denkwijzen welft, den God en Heer in wie zij gelooven een nieuwen tempel te stichten.

Hier echter hebben wij allen, met nadruk zeg ik „wij allen” hooren zeggen, dat men verlangt dat de staat ééne godsdienst moet beschermen die de ware is, dat de staat het katholicismus moet beschermen, dat de ware kerk is. Te vergeefs was het, dat eenige redenaars van de minderheid betuigden, dat zij trouwe katholieken waren, niettegenstaande zij de vrijheid van godsdienst voorstonden. Men heeft daarnaar noode geluisterd, heeft daarop niet gelet. Daarover heb ik nog een woord te zeggen, dat ik zal spreken naar mijne innigste overtuiging, alsof ik voor God stond en Hij rekenschap van mij eischte, alsof ik ten dage des oordeels verantwoording moest doen van het goed of slecht gebruik, dat ik van mijne geringe verstandelijke gaven maakte. Ik wil dit u zeggen, ik wil het deze geheele Vergadering zeggen, voor haar mijn hart blootleggen en mijne bepaalde godsdienstige overtuiging.

Mijne heeren Afgevaardigden! Ik behoor niet tot de mannen van de theologie en van het geloof; ik meen te behooren tot de mannen van de wijsbegeerte

en der rede. Edoch wanneer ik immer tot dat gebied dat ik heb verlaten zou terugkeeren, dan zou ik stellig niet tot eenige protestantsche kerk overgaan, bij wier ijzige koude mijn gemoed zou verstijven, mijn hart bevriezen; — niet overgaan tot die protestantsche godsdienst, die door eeuwen heen de vijandin was van ons vaderland, onze rechten en onze geschiedenis; ik zou mij keeren tot het geheiligd altaar, dat mij de zaligste gevoelens inboezemde, ik zou mij nederwerpen voor de gezegende Moedermaagd, die met haar vriendelijk lachje mijne eerste gemoedsbewegingen ten hemel richtte, ik zou derwaarts gaan, waar de wierookwalmen en de zwellende orgeltoon mijn ziel verhieven, en waar het kleurenspeel der rijkbeschilderde glazen het licht temperden en mengelden, dat afstraalde van de vleugelen der engelen, die mijne kindschheid omgaven en beschermden. En wanneer ik stierf, zou ik troost zoeken bij het kruis, onder welks armen het plekje is, dat ik het meest eerbiedig op deze wijde aarde, het plekje waar mijne moeder rust — haar graf!

Wanneer iemand, Mijne Heeren, ingenomenheid kent met godsdienst, voorliefde voedt voor eenige geloofsovertuiging, dan kan ik dit van mij zelve zeggen. Daarom ben ik in deze zaak, die vrijheid van godsdienst, geen rechter zonder vooroordeel; mijn hart is innig gehecht aan het katholicismus. En wat beweert dit katholiek geloof? Het spreekt: Ik ben de waarheid, maakt mij tot het eenig geloof, tot de bevoorrechte godsdienst; want Ik ben de waarheid! Edoch, Mijne Heeren, is dit niet de beweesing, de taal van iedere godsdienst? Zijn daarmede niet alle

gruwelen door dweepzieke theokratieën begaan verontschuldigd, gewettigd? — Ik ben de Waarheid, sprak het heidendom, toen het Sokrates den gifbeker reikte; en Sokrates stierf onder het juichend wraakgeschreeuw van de menigte, terwijl hij op het tooneel werd bespot. — Ik ben de Waarheid, sprak het jodendom en hechte Jezus Christus aan het kruis. En toen de mannen des volks over Golgotha's heuvel gingen, riepen zij tot den veege en stervende: — „Indien gij Gods zoon zijt, zoo kom af van het kruis!” — Ik ben de Waarheid, sprak het protestantismus, om de doodstraf aan Servetus voltrokken te wettigen, en Calvijn moge er bij hebben gejuichd, toen de gemartelde, tandenknarsend en vertwijfelend in zijn doodsstrijd, den laatsten adem uitblies.

Ik ben de Waarheid! is ook door het katholicismus gesproken; doch dit met zulk gevolg, dat het Spanje verarmd en bijna ten ondergang gebracht heeft, in den naam eener godsdienst des vredes en der barmhartigheid, toen de Inquisiteurs aan den nederigen Menschenzoon, den heiligen strijder voor het recht eener vrijë overtuiging, wiens hart slechts sloeg om lief te hebben, en wiens lippen zich slechts openden om te zegenen, even als de afgodendienaars van de oude goden van Indië en Amerika, menschenoffers brachten.

Maar laat het, Mijne Heeren, voor een oogenblik toegegeven zijn, dat het katholicismus de waarheid is, dan vraag ik nog: — Heeft men het recht om zelfs eene ware godsdienst aan iemand op te dringen? Men moge van deze banken menige koene beweesing hebben vernomen, gelijk ik beken dat er ook aan

mijne lippen zijn ontvloed; wij, die weleer van de pers werden weggevoerd, van de tribune afgestooten, van de leerstoelen verwijderd, — wij komen hier minder nog als staatslieden, maar als mannen van het denken; en niet geheel van de werkelijkheid vervreemd, hebben wij ons meer bezig gehouden met de inwendige stem onzer consciëntie, dan met de belangen der maatschappij.

Desniettemin evenwel vraag ik u: Is er van deze zijde der Kamer ooit zulk een onredelijken eisch gedaan, ooit zulk een afschuwelijk beroep vernomen, als dat, wat van gindsche rij banken (en hierbij wees Castelar naar de zetels van de niet zeer talrijke absolutisten) werd gehoord, toen iemand die eene hooge geestelijke waardigheid bekleedt, zich verhief en durfde spreken: — Hier zijn drie millioen requesstranten vertegenwoordigd, die besloten hebben om de eenheid der godsdienst te handhaven." — Dit wilde zeggen, dat hier drie millioen menschen stonden, die bereid waren om de oproer van tegen u op te steken en, gelijk de krijgers voor wat men ook religie achtte, gelijk de soldaten van Omar, hunne meeningen aan alle Spanjaarden met geweld op te dringen. Dit moest ons menschelijk gevoel stuiten, daartegen verzet zich onze innerlijke mensch, daartegen moeten wij protesteeren. Huldigen wij ook eene nieuwe zienswijs, dan willen wij deze toch niet aan iemand opdringen, gelijk Omar zijn mahomedanisme aan het Westen opdrong. En daarenboven vraag ik: Wat is de dwaling? — De dwaling is eene krankheid, en deze krankheid; ik zeg dit tot de priesters Gods, die ik hier bekleed zie met den mantel de heiligheid — deze

krankheid, heeren verkondigers van het Evangelie — deze krankheid, mijnheer van Manterola, indien zij op iets aanspraak kan maken, mag uw medelijden vragen, en als zij iets behoeft, dan is het de medicijn der waarheid.

Na dit alles hebben wij hier niet stil te staan bij de vraag, wat de godsdienst eigenlijk is? Die godsdienst is met betrekking tot het staats- en maatschappelijk leven niets en baat niets, wanneer zij niet is de heiliging van de zedewet. Er bestaat een talrijke klasse van menschen, voor wie het vermogen om te onderscheiden van hunne eigen rede, de stem van hunne eigen consciëntie, het verschil van goed en kwaad, de liefde tot het goede zonder uitzicht op belooning, de haat jegens het kwaad zonder vrees voor straf, niet genoegzaam en voldoende is. Dit deel der mensheid heeft behoefte aan bovennatuurlijke wetten, aan eene geopenbaarde wetgeving, om in hun gedrag de deugd te betrachten, hunne begeerten in te toomen, en zich tot de waarheid en het goede te laten voeren. En toch, Mijne Heeren, godsdienst en zedewet kunnen geen waarheid voor het leven zijn, wanneer zij ook waarheid worden voor onze overtuiging en consciëntie.

De godsdienst en de zedeleer kunnen niet den rechten invloed uitoefenen op onzen wil, wanneer zij geen invloed hebben uitgeoefend op ons verstand. En wat brengt de godsdienst te weeg? Hetzelfde als de zedeleer. Zij brengt aan onze wieg reeds haar zegen, zij schenkt ons, zoodra het kinderlijk verstand ontwaakt, hare waarheid, richt onze schreden op den weg des goeden; zij reinigt het gemoed, zoo dat het

vroegste ontwaken onzer zinnelijkheid ons niet ten verderve worde, maar een bron blijve van zuivere genieting; zij snoert de familiebanden nauwer zamen door de gemeenschap des geloofs; zij drukt op de kunst den stempel van het oneindige en hoogste, en laat haar licht ook over het gebied der wetenschap lichten; zij maakt de liefde tot het vaderland tot eene geloofszaak, het leven des burgers tot een priesterschap en, wanneer de maatschappij het verlangt, tot een gewillig martelaarschap. En wanneer wij dan in onze laatste ure aan den rand treden van den afgrond der eeuwigheid, houdt zij ons staande en troost zij ons, terwijl zij ons toezegt, dat onze goede daden niet verloren gaan, maar in eeuwigheid zullen bestaan, ingeweven in den blijvenden geest der menschheid, terwijl zij ons belooft, dat ons eigenlijk wezen niet eene prooi wordt des verderfs, maar van hemel tot hemel zal opstijgen, om zich te verliezen, neen, te duren in den schoot Gods.

Maar, Mijne heeren Afgevaardigden, en deze vraag leg ik in 't bijzonder den heer Manterola voor die mij zoo oplettend hoort: — Kan de godsdienst, kan de zedeleer aan eenig oogmerk van die alle beantwoorden, wanneer zij niet vrijwillig wordt omhelsd, uit eigen innerlijken drang aangenomen? In plaats van ons gemoed in deszelfs bewegingen te leiden en te heiligen, blaast zij slechts het hartstocht vuur aan, wanneer wij niet het rechte geloof voeden. In plaats van onze schreden op den goeden weg te richten, leidt zij ons ten kwade. In plaats van ons te besturen en te helpen in de opleiding onzer kinderen, staat zij de vervulling van dien heiligen plicht in den

weg. Immers, de lippen kunnen niet datgene als waarheid leeren, wat het hart voelt dat logen moet zijn. In plaats van ons liefde jegens het vaderland in te boezemen, leert zij ons dat te haten, omdat wij ons daar niet te huis gevoelen, wyl het ten zielekerker werd gemaakt.

En wanneer onze laatste stonde naakt, dan zal eene godsdienst, met wier ceremonieën wij geen vrede hebben, met wier geloofsartikelen wij ons naar verstand noch hart kunnen vereenigen — zulk eene godsdienst, zeg ik, zal ons doen twijfelen aan ons geloof als menschen en aan ons geloof als burgers; zij zal de plechtige tragedie van den dood, waarmede de onsterfelijkheid aanvangt en door welchen de mensch gedaagd wordt voor Hem die onze wegen kent en onze harten beproeft, veranderen in eene bespottelijke komedie en onwaardig spel.

En daarom, heeren Afgevaardigden, eischt en wacht van de moraal geen goeds, eischt geen goeds van de godsdienst, die door geweld worden opgedrongen. Gedooft geen afgedwongen zedelijkheid noch religie. De geschiedenis, die eene wijze leermeesteres is, levert daartegen krachtige lessen en waarschuwingen. Bij eene andere gelegenheid heb ik dit reeds gezegd, doch ik herhaal het. Vele beruchte mannen uit de oudheid leidden een onzedelijk leven en stierven een grootschen, soms bewonderenswaardigen dood. Tacitus en Suctonius weten dit vreemde verschijnsel niet te verklaren. Keizer Otho leide een leven als van eene uit het uitvaagsel der vrouwen, en stierf den dood van een held. En waarom leidden zij zulk een schandelijk levensgedrag? Omdat zij leefden in vereeniging

of overeenstemming met de goden van den staat, zich zelve misleidende ten aanzien van hun geloof, en met verwerping door hun geweten. Zij konden zulk eenen betrekkelijk schoonen dood sterven, omdat zij hun hoofd nederlegden of prijs gaven, in den naam des gods van Plato, den God van hun geweten. Dit is het, bedienaren van het Evangelie, wat wij van u vragen, dat gij, wanneer wij geen God hebben, of erkennen, ons met de troosteloosheid in het hart laat sterven en tot stof wederkeeren. Doch als wij een God hebben, wanneer wij het geluk hebben om in Hem te gelooven, laat ons dan leven en sterven in het vertrouwen op- en de onderwerping aan den God van ons geweten.

Na alles echter spreekt men hier veel over de vrijheid, van alle zijden spreekt men veel over haar, en zoekt zich evenwel niet een bepaald begrip van haar te vormen, veel minder van de rol welke zij in het leven der menschen speelt. Vrijheid is niet het einddoel van de geschiedenis, ook niet het einddoel van het maatschappelijk leven. Dit kan en mag zij niet zijn. De vrijheid is niets meer dan een instrument, niets meer dan een middel. Het einddoel der geschiedenis, het eigenlijk oogmerk des levens, het doel van de vrijheid zelve is — het goede!

Ik zal mij niet verdiepen in wijsgeerige ontwikkelingen om voor u te betoogen wat het goede is. Wij stellen dit in de prijzenswaardige overeenstemming van hem die handelt met zijne handelingen, of wilt ge, ook omgekeerd.

Het zij mij vergund om u op de eenvoudige bepaling te wijzen, welke onze christelijke leer daarvan

geeft, gelijk ik die vernam van de lippen mijner moeder. Het goede is dit, dat elk wezen in de rijder schepselen dat oogmerk verwezenlijkt, waartoe het is geschapen. — Dit is inderdaad het goede, Mijne Heeren. Maar wanneer dit het doel is van het leven; wat is dan het middel daartoe? Is er eenig; waar is het te vinden? Er is geen ander middel, wij hebben en kennen geen ander dan de vrijheid.

Neem haar weg uit de kunst, en die kunst wordt iets aangeleerds, dat minder kan bekoren dan de zang van den vogel. Neem haar weg van den arbeid, en het menschenwerk verkeert in machinale beweging van een dom werktuig. Neem haar weg uit onze gezellige neigingen, en aanraking en verkeer worden het zamenscholen van dieren. Neem haar weg, die vrijheid, uit de staatkunde en het volksleven; en het volk vervalt tot die treurige onverschilligheid en sla-perigheid, welke wij bij de oostersche volken ontmoeten. Neem haar, ware zulks denkbaar, weg uit de moraal, en er zijn geene zedelijke handelingen die toegerekend kunnen worden. Neem haar weg uit de godsdienst, en gij verkeert dien hemelschen regel en steun voor leven en sterven in eene verordening van politie, gij vernedert God tot een bewaarder der openlijke orde en rust. En dit doet gij Hem, die de wetten van onderlinge aantrekkingskracht der werelden bepaalde, opdat zij hare eeuwige samenstemming zouden bewaren, die zoo ook aan de geesten der menschen het licht der vrijheid, verleende, opdat zij een heerlijker overeenstemming zouden te weeg brengen, de harmonie der gerechtigheid.

Welaan dan, Mijne heeren Afgevaardigden! Wanneer

alle menschelijke middelen, wanneer alle middelen om het goede te verwezenlijken in de vrijheid gelegen zijn; waarom zoudt gij dan op zedelijk gebied, en niet minder op godsdienstig gebied, die vrijheid ontzeggen?

Weet gij [en wanneer de heeren bisschoppen hier waren, zou ik het hun zeggen; evenwel de heer Manterola is hier, en dit is bijna even goed, want ik geloof niet, dat bij de hierarchie eene afwijking kan wezen van de eenheid in overtuiging en van de leer der kerk] — weet gij, Mijne Heeren van de godsdienst, wat gij verplicht zijt te bewerken? Om te beantwoorden aan het doel van het religieus ideaal, moet gij edele gezindheden inboezemen, reine karakters vormen. Wanneer de gezindheden verandering ondergaan, veranderen ook de godsdienstige middelen, en de invloed van deze middelen op de maatschappij verandert mede. Ziet ter bevestiging daarvan op de volgende drie voorbeelden, op een kerkelijken ban in de elfde eeuw, op een in de dertiende, en op een in de negentiende eeuw. Neemt zulk een ban in de elfde eeuw! De wereld is pas gekomen van de ontsteltenis en vrees, welke men in de tiende eeuw had gevoeld, dat het einde der wereld nakende was; en het werd de tijd der kruistochten. Te dier tijde slingerde de paus zijn banbliksem tegen den deutschen keizer, en die keizer zal geen rust vinden, hij zal onder geen dak zich eene schuilplaats geopend zien, hij kan nauwelijks een hut binnentreden. Knielend zal hij den paus op het kasteel van Canossa naderen en smeeken, blootgesteld aan de onguurheid van het weder en aan den vloek van God. — Beschouwt dienzelfden

pauselijken ban in de dertiende eeuw. Laat Pedro III van Arragon daardoor worden getroffen, omdat hij zich een kerkelijk achterleen had toegeëigend; doch hoe de menschelijke geest in krachten is toegenomen en het vrije woord van enkelen ingang vond! Wij zien Pedro lachen om dien ban, terwijl heiligen tegen het geweld der pauselijke soldaten, gelijk men wil, wonderen zouden hebben gedaan.

De negentiende eeuw komt, en de paus doet Victor Emanuel in den ban. Veroorloof mij u mede te deelen wat een Italiaansch blad daarvan zeide. Het volk in Rome geloof, en allen die te Rome geweest zijn weten, dat de paus eene onheilbrengende hand heeft, en dat geen landman de Basilika van den H. Petrus naderde, zonder een horentje mede te brengen, om het booze oog onschadelijk te maken. Welnu, het italiaansche blad zeide: — „De paus zegende Carlo Alberto, en deze leed den nederlaag bij Novara; de paus zegende den koning van Napels, en die werd ontroond; de paus zegende den eersten spoorweg die te Rome werd aangelegd, en den eersten tocht zag men den trein derailléren; de paus ging om een nonnenklooster in te zegenen, en daar had eene instorting plaats, mogt die ook geen groote schade aanrichten.” — Het blad liet hierop volgen: — „Heer, God, heilige Vader, wil Italië liefst niet zegenen!”

Daarom, Mijne heeren Afgevaardigden! Dat, wat de godsdienst behoeft, dat wat de heeren priesters moeten doen is, edele gezindheden aankweeken, verheffende waarheid prediken. Dat weet de heer Manteola wel, en al de geestlijken die op gindsche bank zitting hebben, weten het wel. Zoudt gij u verlostouten

om heden aan te dringen op straffen, wanneer gij op den eenen of anderen zondag geene geloovigen ter kerk zaagt komen? Zoudt gij u verstouten om den sterken arm der wereldlijke macht in te roepen, om de geloovigen te dwingen dat zij op paaschen ten avondmaal gingen? — Dan vertel ik den heer Manterola, al doet het mij geen plezier, dat de helft, ja meer dan de helft, bijna allen hier, zoo velen er met de hierarchie minder vrede hebben, aan zulk een avondmaal geen deel hebben genomen.

Ja, ik moet den heer Manterola nog iets vragen. Weet hij wel, of niet, dat de heer de Chateaubriant een der mannen was, die mede het meeste hebben gedaan voor de herleving onzer katholieke godsdienst? Diezelfde heer de Chateaubriant werd eens vrij verlegen gemaakt door een guit van een Voltairiaan, die hem vroeg: — „Zeg mij eens, als het u belieft, heer Chateaubriant, bij welken pastoor gij gaat biechten?” De man kon daarop bezwaarlijk antwoorden; want hij biechtte nooit.

Zoudt gij de hulp van den staat willen inroepen om deze Kamer in haar geheel en zonder uitzondering tot den disch des Heeren te laten voeren? Wel nu, als gij het ondoenlijk en ook ongeraden keurt om dit te beproeven, onthoudt u dan ook van dwangmiddelen die tot niets zouden leiden. Ik kan begrijpen, dat gij de hulp van den staat zoudt inroepen, wanneer de godsdienst niets anders was dan een dwangmiddel, waardoor mede het volk in toom en teugel moet worden gehouden; maar zoodra gij de overtuiging koestert, dat het leven slechts een zucht, de gedachte als een vonk is, dat 's menschen aardsche pelgrimstogt

een oogenblik duurt, en zijne woonplaats hier slechts een veldtent is, en wanneer gij elk menschengeslacht als een schaduw beschouwt, die slechts schimachtig zich vertoont op den spiegel des tijds, wanneer gij gelooft, dat de dood zich anders is dan eene noodzakelijke schrede, om tot andere, hooger levenskringen te komen, en daar God waardiger te verheerlijken, — laat dan den mensch vrij en ongebonden de vleugelen des geestes, zijne vrijheid en zijn rede, uitslaan, om zich daarmede tot God te verheffen.

Mijne heeren Afgevaardigden! De heer Kardinaal, aartsbisschop van St. Jago, [en ik denk, dat de heer Manterola, tot wien ik mij meermalen heb gericht, omdat hij hier heden de katholiek-apostolisch-roomsche kerk vertegenwoordigt], de heer kardinaal-aartsbisschop zeide: — „Wij verlangen verder niets, dan dat gij ons de macht van den staat leent, om de aanvallen die op onze kerkleer geschieden te weren.” Dit mag heeten, wij roepen de staatsmacht in, om de vrijheid van denken te onderdrukken. Welk een vreemd bestaan, om het denken te willen beletten! Een inderdaad bespottelijk plan, althans in onzen tijd bespottelijk. En in hetzelfde oogenblik, toen de heer kardinaal van St. Jago dit vorderde, wees hij, als door eene natuurlijke verbinding van gedachten, waarvan het menschelijk verstand zich niet dan ontslaan, op het heidendom.

Dat heidendom, Mijne Heeren, is niet maar dood eenvoudig zulk een hoop fabeltjes, welke men mythologie noemt, en die men de jeugd in de school laat leeren. Het heidendom is eene godsdienst, die met hare leerstukken, met haar zedeleer, met hare grondstellingen,

met hare onzekerheden, met haar theokratie of godsregeering zoo het heet, met haar ontwikkeling, veel overeenkomst heeft met de ontwikkeling van het katholicismus.

Dat heidendom had immers ook eens zijn tijd, ik mogt zeggen van evangelischen eenvoud, toen het zijne oorspronkelijke goden vereerde, in de dagen toen het uit het Oosten naar Griekenland werd overgebracht.

Het had ook zijne middeleeuwen, zijn theokratischen tijd, onder de groote jonische aristokratie en in zijne vereering van Apollo, die de vereering van de overige godheden in de schaduw stelde. Het had ook zijn wijsgeerige periode, gelijk het christendom deze had in de zeventiende en achttiende eeuw, en die, getuige zulks Sokrates, met de bestaande leer niet altijd harmonieerde.

Het had ook zijne school van positivisten in de Epicureische school, die er eene was voor het leven en in de staatkunde. Het riep ook het romeinsch recht in 't leven, dat men eenigermate als het groote testament der oude wereld kan beschouwen. Bij de verdere ontwikkeling van deze richtingen kwam het heidendom ten verval, minder door het schrijven en prediken der katholieke apologeten, dan wel onder de slagen en door het ondermijnen van de honende spotternijën van Lucianus.

Tenzelfden tijde begonnen de heerschers en de priesters in te zien, dat met het heidendom ook de oude wereld ten onderging, welke zij nu tot elken prijs poogden te redden. Daarom spanden zij hunne krachten in om eene reactie te bewerken tegen de philosophie. Maar vruchteloos vervolgde men Thales, want oogen-

blikkelijk vervangt Pythagoras hem. Vruchteloos legt men Pythagoras op eene bevreemdende manier het stilzwijgen op, laat men Xenophanes bannen, in zijne plaats treedt Sokrates op. Toen die edele den gifbeker moest drinken verscheen Plato, en straks Aristoteles aan de kim van het gebied des geestes, beide helderstralende lichten. Toen later het heidendom ten gronde dreigde te gaan, poogde men het in eene nieuwe school, zoo mogelijk, weder te verjongen, even als onze jonge katholieken, en dit door een afvalligen keizer, gelijk wij nu ook een afvalligen keizer hebben, dien ik niet zal noemen ¹⁾, een verrader van de omwenteling die hem gelegenheid gaf om zich meester te maken van den troon, een Cesar van de lagere standen des volks, die zich een tweeden Karel Groote rekent, en den heiligen Vader op diens heerscherzetel houdt met zijne bajonnetten, ofschoon diens wereldlijke macht door zijne onderdanen wordt gevloekt.

Juliaan opende de grootsche marmeren tempels; maar den tempel van de overtuiging van menschen vermogt hij niet te openen. Hij begaf zich naar den vermaarden tempel van Daphne; edoch het orakel liet zich niet vernemen, de Pythonissa bleef koud, op het kleinere altaar werden geene offers gebracht, op het grootere brandde geen heilig vuur, en de tempel stond ledig. Toen verloor hij den moed, viel op zijn schild en riep uit: — Gij hebt overwonnen, o Galileër! — En toen hij dit had moeten erkennen,

1) Men houde in het oog, wanneer deze redevoering werd uitgesproken. Het was ten tijde van Napoleon III, toen men nog niet kon vermoeden, dat diens dagen zoo geteld waren. De zet is vrij en behoorlijk raak, omdat zij waar is.

trok de natuurgod met de schaar zijner goden en godinnen terug; en uit de katakomben, uit het stof en asch stonden de schimmen der vervolgdten, gemarteldten, gedoodden, de geloofsgetuigen op, met palmtakken in de handen, den triumfzang aanheffend, om de onmacht van den dwingenden staat tegen de eeuwige macht der geesdrift en des geloofs te prijzen en te vieren.

Datzelfde, Mijne Heeren, datzelfde heeft ook nu plaats bij de groote beweging die op het gebied des geestes is ontstaan, door het grootsch idee van de moderne wereld in de moderne maatschappij. Ik mag wijzen op de heerlijke, overschoone denkbeelden, welke mijn vriend Pi y Margall en de heer Echegaraij opperden en ontwikkelden over het leven en de dwaling. Het mag wel eene vruchteloze en als zoodanig bespottelijke onderneming heeten, om alle kwaad uit de maatschappij te willen verbannen. Maar wel kunnen wij het kwaad en de dwalingen vermindern, beperken. Bij de beperktheid, onzelfstandigheid en afhankelijkheid van de menschelijke natuur, kan men wel niet alle verkeerdheid en alle wanbegrippen verwijderen. Om dat te doen zou men den mensch tot het redelooze vee moeten verlagen, of een God van hem maken.

En nu wat hebben die bespottelijke sociale plannen en pogingen, die de menschen van den arbeid en van de onzekerheid van iederen morgen en de zorg voor de behoeften van elken dag zouden ontslaan, te weeg gebracht? Zij konden alleen de slechtheid voeden en zouden, konden zij verwezenlijkt worden, den mensch tot een sultan maken, wiens behoeften alle bevredigd, wiens lusten alle geboet worden; en wat werd en bleef

hij daarmede? Een sultan, een vertroetelde weekeling. — Ik vraag u, wanneer en hoe zijn groote waarheden in de wereld ontstaan en gehandhaafd? Dit had plaats onder groote beroeringen, evenals de mensch, het zwak en nietig schepsel, slechts onder smartelijke barensweeën ter wereld komt, en in den regel weenende. De woelingen, het ghaspel der sophisten bracht de wijsbegeerte van Socrates te weeg, die voor altijd de grondslag blijft der latere en laatste philosophie. De woelingen en strijd in Judea van Farizeën en Sadduceërs, die van de alexandrijnsche joden en der aanhangers van Philo waren het, die mede aanleiding gaven, dat Jezus Christus, de eeuwige leeraar der edelste godsdienst optrad, en alzoo optrad. En dan mag ik vragen, of het u ooit is gelukt om de dwaelingen in uwe kerk ten volle te onderdrukken; hebt gij dit ook maar gedeeltelijk kunnen doen?

Het was een van onze grootste denkers, die zeide, dat er noodzakelijk kettters moesten wezen; „er moesten wel ergernissen zijn.” Die waren er dan ook ten allen tijde in de kerk, door alle eeuwen heen, vóór- en tot- en na Tertullianus en Origenes. En traden niet in de middeleeuwen Marsilius van Padua en Medard op? Duurden zij niet voort bij de herleving der wetenschap, in Jordano Bruno en andere denkers? Zag men ze niet opkomen in de zestiende en zeventiende eeuw, met de Jansenisten en de Gallikanen en Regalisten? Bestaan die afwijkingen niet in onzen tijd? Heeft men niet in het katholicismus eene liberaler richting, vooral door Montalambert vertegenwoordigd, de ketterij van van Falloux, die van Huët, van Bordas de Moulin en andere denkende koppen?

Wanneer gij dan reeds in uwen eigen boezem geene zoo volslagen eenheid hebt en die niet kunt verwachten, waarom poogt gij dan die aan anderen op te dringen?

Het christendom ontstond als een leer der conscientie tegenover het heidendom, dat zich als de godsdienst van den staat daartegen kante. Onderzoekt al de woorden van Christus, en gij zult bevinden, dat zij godsdienstige verdraagzaamheid ademen. Eens ging Jezus op reis met den H. Johannes en den H. Jakobus en de overige dicipelen. De Heer wilde in een vlek van Samarië verblijven; doch de Samaritanen weigerden hem dit. Toen spraken Johannes en Jakobus: — Heer, laat vuur uit den hemel regenen over dat volk! — Maar Jezus antwoordde: — „Weet gij niet, wat geestes kinderen gij zijt? Des menschen zoon is niet gekomen om te verderven, maar om te behouden.”

Bij eene andere gelegenheid verklaarde Hij hun de gelijkenis van het onkruid onder de tarwe. „Het hemelrijk is — zeide Hij — gelijk een man die zaad zaaide in zijnen akker. Maar toen de lieden sliepen, kwam de vijand en zaaide onkruid daartusschen. Toen nu het kruid opging en wies, vond men ook het onkruid. Nu vroegen de knechten: — Wilt gij dat wij het onkruid uitwieden? Maar de landman sprak: „Neen, opdat gij niet, het onkruid uitwiedend, de tarwe mede uittrekt. Laat ze zamen wassen tot den oogst toe.”

Gij zoudt alzoo tegen den geest van Jezus Christus handelen, wanneer gij veroordeeling en vloek liet gaan over hen, die de vrijheid in het godsdienstige voorstaan, gij zoudt daardoor meer het voetspoor van Mahomed dan van Christus drukken.

En hieraan, Mijne Heeren, knoopt zich mijne tegenwerpingen, welke ik opperde tegen het artikel, dat de Commissie heeft voorgeslagen; want ik houd het er stellig voor, dat die Commissie, toen zij dit artikel nederschreef, ontrouw is geworden aan den geest der wijsbegeerte, als aan dien van het christendom. De leden van het Congres weten, dat dit artikel wel nooit door de meerderheid zou aangenomen zijn, als niet de heer Montesinc met beleid den strijd had vermeden, en de voorzitter der commissie niet het wigt van zijn zedelijk krediet in de schaal had gelegd.

En waarom? — Omdat dit artikel niemand vertrouwen inboezemt. Omdat het in den toestand waarin wij verkeerden, in de woeling en bij het streven van dezen gewichtigen tijd, redematig, wijsgeerig en christelijk mag heeten in mijne schatting, dat men de scheiding tusschen kerk en staat uitspreekt.

Ik doe de vraag: — Kan men in de kerk niet twee dingen onderscheiden? Kan men daarin wat zij van eene godsdienstige vereeniging — en wat zij als staatkundige macht bezit, niet van elkander scheiden? Als godsdienstige vereeniging kan de kerk bestaan, heeft zij bestaan en bestaat zij nog in vele landen, onafhankelijk van den staat. Maar zij is als een staatkundige vereeniging in 't leven geroepen. Eens veranderde Theodosius en zijn romeinsche senaat, die den staat uitmaakten, het heidendom, krachtens eene wet, in het christendom. Niet lang daarna veranderden Ataulf en zijn wapenbroeders, toen zij den staat uitmaakten, het katholicismus in het arianismus, gelijk later Reccared dit weder in het katholicismus veranderde.

Naar deze voorbeelden en op denzelfden grondslag

bouwend liet Hendrik VIII het katholicismus voor het protestantismus wijken. In hetzelfde voetspoor tredend onderdrukte de nationale conventie in Frankrijk alle eerdienst, gelijk Robespierre, ook hetzelfde beginsel huldigend, de erkenning en aanbidding van het Opperwezen decreeteerde. In navolging van zoo vele voorbeelden herstelde Bonaparte het katholicismus weder; en krachtens zulke exempelen, heft gij, heeren liberale Afgevaardigden, de kloosters op en eigent ge u voor den staat de bezittingen der monniken toe. Even zoo kwam op een mooien dag de administrateur van de partij der progressisten hier ter deur in en zeide: — Wij zullen zonder en ondanks en tegen Romes' wil, en zonder en ondanks en tegen den wil van den paus, de nationale eigendommen verkoopen." — Een treffend heerlijk voorbeeld dat die progressistische partij tot uitnemende eer mag worden aangerekend, en tot groot nut heeft gestrekt voor de unie der liberalen. Volgens dezelfde grondstelling zoudt gij der kerk als voorwaarde de vrijheid en gelijkheid kunnen voorstellen en haar de ondersteuning van den staat weigeren.

Evenwel hebben we, Mijne Heeren, nog iets anders te overwegen. Wat zult gij beginnen met uwe constitutie?

Gij besluit de vrijheid van denken, het recht tot associatie en vergaderingen, de onvervreembare rechten van het individu; en terwijl gij deze decreeteert, zoudt gij eene reactie inwilligen, even als onze voorvadersen grijnzende saters aanbrachten aan hunne basreliefs, eene reactie waarvan de heer bisschop van Jaen echt humoristisch zoo veel heil voorspelde. Gij stelt de kerk aan als eene staatsmacht, terwijl zij

niettemin heeft verklaard, dat de vrijheid eene ketterij, het recht van vereeniging lasterlijk, de onvervreembare menschenrechten eene misgreep zijn, en de geheele zaak op een protestantismus, jansenismus en pantheismus uitloopt. De staat die dit doet, begaat een zelfmoord.

Hoopt niet, dat gij de roomsche geestelijkheid zult bekeeren. De roomsche klerus weet van geen berouw noch beterschap. Alonzo Cano plach te zeggen: — „Wie meent Rome te zullen verbeteren, kent het niet.”

Weest verzekerd, Mijne heeren Afgevaardigden! dat de roomsche geestelijkheid met alle middelen die haar te dienste staan, met al haar woelen, zich tegen de constitutie zal kanten. Ziet gij niet, hoe zij in de zestiende eeuw, na de kerkvergaderingen van Constanz en Basel, die inderdaad concilieën waren, toen bijna de geheele wereld tegen de kerk in opstand was, eensdeels door de herleving der kunsten en anderdeels door de wijsbegeerte, — ziet gij niet, vraag ik, hoe zij op de kerkvergadering te Trente het leerstuk van het kerkelijk absolutismus wist door te zetten?

Ik vraag u, weet ge niet en herinnert ge u niet, dat op verschillende tijden pausen liberaler zijn geweest dan het kerkelijk conclave?

Er zijn in de algemeene geschiedenis der kerk twee tijdpunten geweest, waarin zij gelegenheid vond en ook scheen die te willen aangrijpen, om zich met den vooruitgang der ideeën te verzoenen. Het eene bood zich aan in de elfde eeuw, toen Paschalis het verdrag van Sutri onderteekende, volgens hetwelk de keizer het zwaard behield, en hij zich met den ring tevreden stelde, hij de kerkelijke jurisdictie behield,

maar van het burgerlijke beheer afstand deed. In die dagen had men de scheiding tusschen kerk en staat kunnen bewerkstelligen.

Hebt gij niet mede den heerlijken dag aanschouwd, op welken Pius IX, alsof hij inderdaad de vertegenwoordiger van den geest van Christus in de kerk was, van het altaar der St. Pieterskerk af zijn zegen schonk aan alle liberalen en demokraten? Waarom kon hij niet voortgaan op dien weg? Meent gij, dat Mazzini daarvan de oorzaak was, of dat het was om de volks-tribunen en demagogen? Neen, Mijne Heeren! Vele vrienden van den paus zeiden het; een hooggeplaatste in de kerk, een diepe denker, ook Gioberti, dien de heer Olozaga wel zal gekend hebben en van wien hij het zonder twijfel heeft gehoord, zeiden het.

Wie de paus moest vreezen, dat waren de bruinrokken van jezuiten. Dientengevolge is het, gelijk in de elfde zoo ook in de negentiende eeuw, wegens den reactionairen geest van de geestelijken onmogelijk, om der kerk als den staat de vrijheid te verschaffen. Ik vraag u: — Hebt gij niet gezien, toen vóór niet langen tijd de bisschoppen te Rome vergaderden, hoe zij er toe gekomen zijn om de wereldlijke heerschappij van den paus en de eeuwige slavernij van Rome als een geloofsartikel vast te stellen? Ik vraag u: — Weet gij niet, dat het na op handen is, dat er eene algemeene kerkvergadering zal worden gehouden, en dat wij gevaar loopen om de 80 artikelen van den Sjllabus voorgesteld en aangenomen te zien als een geloofsartikel, waardoor, indien dit niet wordt verhoed, uwe constitutie vernietigd, uwe rechten verkort en uwe maatschappij te gronde gericht zou worden?

Het is niet genoeg dat gij gelooft en belijdt wat de heilige moederkerk aanneemt en voorschrijft; wat gij ook noodzakelijk moet gelooven is dit, dat de rede en het onredelijke elkander liefhebben met eene onwankelbare liefde, dat buiten de katholieke kerk ieder man verachtelijk is en een verworping, al ware hij zelfs een Plato of Newton, dat alle wegen welke de moderne wereld inslaat ten verderve voeren, dat de tijd der herleving van de wetenschappen en kunsten er een was van rebellie, dat de fransche revolutie onbepaald een misgeboorte was der hel, dat de tegenwoordige wijsbegeerte eene etterende wond is aan den menschelijken geest, dat Italië zoo als het de hoop van alle vaderlandsgezinden, van Dante en Petrarca vervulde, het eenig Italië, eene ontaarde, schennige dochter is der kerk, dat zijne onafhankelijkheid een werk is des duivels, en dat Frans II van Napels, Hendrik V van Frankrijk en Isabella van Spanje, de kuische met de gouden roos, de plaatsbekleeders Gods zijn, hemelsche beelden op aarde.

Gij moet gelooven, dat de middeleeuwen met haar leenrecht, hare roofofsloten, hare afschuwelijke rechtspleging, dat die middeleeuwen het ideaal zijn van het ware en goede voor ons geslacht; want in dien chaös van gruwel, bloed en tranen, bij het knarsen der tanden en het gerammel der beenderen, dat Dante zoo krachtig schetste, in dien duisteren nacht en beklemmenden nevel, schitterde bijna als eenig licht — de tiara van den paus.

Welaan, Mijne Heeren Afgevaardigden, vergeet het niet! Stelt onder aan uwe constitutie deze zamen-

zwering tegen haar. Maar toch wensch ik u nog iets te zeggen. Wanneer gij meent, dat wij het op het punt van godsdienst inderdaad zoo eens zijn; waarom kunnen de heeren van de commissie niet besluiten om elkander te onderzoeken, waarbij zij wel zouden ervaren, dat onder hen materialisten, physiologen, deïsten, rationalisten, spiritualisten, ook eenige katholieken, of bij slot der rekening alle vormen van den menschelijken geest, te vinden waren. Daaruit mag men besluiten, dat het even onnut als onwaar mag wezen, dat gij in uwe constitutie van eene katholieke eenheid spreekt; want dat die woorden daar staan doet luttel af, indien zij niet inderdaad bij de vijftien leden der commissie zijn te vinden, die met hare redactie zijn belast. Het zou genoegzaam wezen, alsof gij meendet een flesch vergif in een onschuldig stroopje te kunnen veranderen, wanneer gij op eene etiquette daarop schreeft: — Dit is geen vergif, maar stroop.”

Het is waar, dat gij eene universiteit hebt, en gij hebt ook eene kerk. Het is eene waarheid, dat gij de universiteit betaalt en mede de kerk. En weet gij wat de universiteit zal onderwijzen? Zij zal leeren het natuurrecht, de geschiedenis van den vooruitgang der beschaving, eene wijsbegeerte die op de rede is gebouwd, terwijl de kerk, die evenzeer door den staat wordt betaald, zal verkondigen de leer van het geestelijk gezag, de geschiedenis der reactie, het kanoniek recht, en dat alle volken zich moeten onderwerpen betoonen aan den paus. Op die wijze zal uwe constitutie in voortdurende tegenspraak met zich zelve wezen, en een strijd ontstaan, waarin de zwakkere

op den duur het onderspit delft; en dit is — de staat. Ik aarsel niet om één ding uit te spreken. De heer aartsbisschop van St. Jago nam daar ginds plaats [en Castelar wees naar de bank waar genoemde heer zat], in den naam der kerk, om van u eene ondersteuning van staatswege te vragen. Ik ben professor aan de universiteit, en wanneer gij naar mij wilt luisteren, ontnemt dan aan de universiteit de staats-toelage, en even zoo ontnemt die aan de kerk. Laat beide los en vrij, en dan willen we, losgelaten door den staat, den gewigtigen kamp der vrijheid strijden, en zien aan welke der beide instellingen de overwinning zal verblijven.

Verder, Mijne heeren Afgevaardigden! maakt u geene illusiën, welke ook. Ik spreek niet van oude tijden, maar van latere en onze dagen. De geschiedenis van de tegenwoordige wereld, de geschiedenis van onzen tijd en onze beschaving is eene doorlopende en schier ongemengde geschiedenis van den strijd der kerk tegen alle staatsmachten. Zij voerde strijd met Oostenrijk om de door keizer Jozef II uitgevaardigde wetten. Zij voerde strijd met Toskanen om de wetten van Leopold. Zij voerde strijd met Napoleon I wegens de uitlegging van het concordaat. Zij voerde strijd tegen Napoleon III wegens de omwenteling in de Marken, en omdat hij had aangeraden om staatkundige en burgerlijke hervormingen in te voeren. Zij voerde strijd met het oude Sardinië om de wetten van Sicardi, waardoor de geestelijke vonnissen worden afgeschaft, en met het nieuwe koninkrijk, Sardinië om de staatkunde van Cavour; zij voerde strijd met Zwitserland en trad aan de zijde van die roomsche

kantons die met hun Sonderbond het zwitsersch eedgenootschap zouden hebben verbroken, zij voerde strijd met het kanton Freiburg wegens een geschil over de tucht, met Tessino over het burgerlijk huwelijk; zij voerde strijd met België, de dochter welke zij aan hare borst had gekoesterd en geliefkoosd, wegens het onderricht aan zijne hoogeschoolen; zij voerde strijd met Spanje, dat zich om haar in 't verderf had gestort, en dit in dagen van ongelegenheid en jammer, in den laatsten burgerkrijg; zij voerde strijd met de Nieuwe Wereld, die haar voor de verliezen in Europa vergoeding kon bieden. met Mexico wegens de kerkelijke goederen, met Nieuw-Grenada wegens de bezoldiging der geestelijkheid, met de Argentijnsche republiek om hare vrijheid van godsdienst. En met u, die het burgerlijk huwelijk, de registers van den burgerlijken stand, en de vrijheid van godsdienst wilt invoeren, zal zij het strijden niet nalaten. En nu zal zij aan uwe handen de gelden ontwringen, die haar in staat zullen stellen om dien strijd te wagen en te voeren, gesterkt daartoe door uw eigene constitutie en binnen den kring van uw eigen gezag.

En nu, Mijne Heeren, zoudt gij meenen, dat zoo iets in protestantsche landen niet het geval was, en die macht daar haar karakter zou verloochenen? Waar eene aristokratische kerk bestaat, die door den staat wordt bezoldigd, nemen wij zulk drijven op staatkundig gebied en zoodanigen strijd waar.

Bij eenige opmerkzaamheid vinden wij wat de verhouding tot de regeeringen betreft, vier hoofdsoorten moet ik zeggen, van het protestantismus, vier onderscheidene richtingen: de theologische kerk in Duitsch-

land, de aanvankelijk althans op strenge zeden staande kerk van Genève, de democratische kerk in Nederland, en de aristokratische kerk in Engeland. Doch in al deze kerken is soortgelijke strijd gevoerd tegen het staatsbestuur. Men heeft de kerkelijke invloeden aan Duitschland pogen op te dringen; de kerk in Nederland poogde Oranje meester te worden en naar hare hand te zetten(?); men heeft geiracht, en de proef gelukte op vreeselijke wijze, de kerk van Calvin aan het gemeenebest en de regeering van Genève op te dringen. — Wat de anglikaansche kerk betreft ken ik nauwelijks iets, wat meer reactionair en tegen het idee van vooruitgang gekant is, dan die anglikaansche kerk. Herinnert u slechts vier gewichtige punten in het engelsche staatsleven, de hervorming der verkiezingen, de korenwetten, de emancipatie der katholieken en de scheiding van kerk en staat in Ierland. Wie heeft zich, en dit hardnekkig, tegen al deze hervormingen verzet? Wie verlangt, dat Engeland indommele en niet uit de leenheerschappij ontwake? Wie anders dan de anglikaansche geestelijkheid? Ik houd mij verzekerd dat men, wanneer men de uitgebrachte stemmen in het Huis der Lords nagaat, den grootsten hinderpaal voor alle hervorming, den eeuwigen tegenstand tegen allen vooruitgang bij die geestelijkheid zal vinden. Wat heeft zij van Gladstone en Bright in eene te Londen gehouden meeting durven zeggen, toen zij het ministerie „een roovershol en een bent van brassers” noemde?

Wat zeide de groote Cavour, wiens praktische zin ik wenschte dat meerdere navolgers vond, dan hij tegenstanders ontmoette van zijne theoriën? Hij sprak

immers: „Vraagt geen hervormingen aan den paus, even weinig als gij die van den sultanzoudt wachten. De een noch de ander kan hervormingen invoeren, zonder een zelfmoord te begaan. De paus kan Rome niet opgeven, en Italië kan het evenmin opgeven. Dat wij daarom, teneinde wij niet den band tusschen de katholieke wereld en hare moederkerk verscheuren, de verbindtenis van Italië's volken met hunne hoofdstad mogelijk maken, de scheiding tusschen kerk en staat vaststellen.” — Dat wilde Ratazzi, en het zou hem gelukt zijn, wanneer niet de geest en de pogingen van Cavour en de geest en de pogingen van Garibaldi door de plebejische monarchie voortdurend waren onderdrukt en verlamd.

En in ditzelfde oogenblik, welke oplossing vindt de engelsche zaak, de zaak van Ierland, die doorn die Engeland aan zijn hiel wondt? Zij kan slechts éene goede oplossing hebben, deze is, scheiding van kerk en staat. En die hadden wij reeds moeten vaststellen; dat is de beslissende schrede voorwaarts, welke wij hadden moeten doen. Wij zijn het armste volk van Europa in een zijner rijkste landen; doch juist dat wij minder zwaar wegende stoffelijke belangen hebben maakt, dat wij des te gemakkelijker maatschappelijke hervormingen kunnen invoeren. Daarom verlang ik, dat men hier de republiek instelle en een proef neme met de scheiding tusschen kerk en staat.

Ik nader tot het einde mijner rede, en heb slechts nog eenige opmerkingen in het midden te brengen.

Wat hebben, Mijne heeren Afgevaardigden, Mijne heeren van het Comité, mijnheer de minister van justitie, wat hebben al die heeren tegenstanders

van mijn gevoelen met eenigen schijn van grond tegen het denkbeeld eener scheiding van staat en kerk in 't midden gebracht? Zij hebben gezegd, dat men het verlot der Regeering moest hebben voor de bekendmaking van pauselijke verordeningen, dat men het patronaat, het recht van presentatie behoefde, om mogelijke inbreuken der kerk op het hoogst gezag te beletten, en dat dit voldoende was.

Van mijne zijde beweert ik, dat noch het een noch het ander u iets zal baten. Wat zou die inwilliging beteekenen, wanneer de heer Aguirra, die vraagbaak voor het kanoniek recht, die Spanje's roem is en die op Spanje roem draagt, met eene verontwaardiging welke ik niet zoo deelde, het heeft beklagd, dat de Sijllabus door de hand van den spaanschen gezant in Rome's straten is ingewilligd en goedgekeurd. Had men een gezant van Philips II zoo iets aangedaan, dan had die vorst aan Rome den oorlog verklaard.

Dit geschiedt heden ten dage, omdat het, bij de vrijheid van drukpers, volslagen onmogelijk is om eene afdoende weigering van afkondiging van der overheid wege vol te houden, en te beletten dat pauselijke verordeningen niet ter kennis van de geloovigen worden gebracht. De Sijllabus werd herwaarts gezonden en onder eene reactionaire regeering in alle kerken afgekondigd, en de eenige overheidspersoon in een district, die het durfde bestaan om den pastoor van zijn kerspel deswegens te ondervragen, werd door den heer Arrezola van zijn post ontzet.

Een van de heeren afgevaardigden vroeg aan den heer minister van justitie, of het waar was dat er in alle kerken vervloekingen tegen ons worden uitge-

sproken, die toch nu de patronen der kerk zijn? En ja, het is waarheid; die vervloeking worden van de kansels gehoord. Kunt gij dit ontgaan of beletten? Neen. — Moogt gij dit beletten? Neen! — Ik, die de vrijheid vorder voor het staatkundig spreekgestoelte, verlang ook de vrijheid van de gewijde leerstoelen. Ik heb er niets tegen, dat de kerk haar hooge rechtsmacht over onze consciëntiën uitoefent, gelijk de kerk niet mag en moest beletten dat wij, Spanje's wetgevers, over 's lands wereldsche belangen onze volle, soevereine macht uitoefenen.

Zóo dient ons patronaatrecht tot niets. Gij zoudt u niet verstouten om het uit te oefenen; want wij zouden een votum van wantrouwen tegen u moeten uitbrengen. En wanneer noch het patronaat noch de toestemming der overheid tot de afkondigingen iets baat, waartoe zou het recht van voorstellen kunnen dienen?

Hoe dikwijls heeft de progressistische partij beproefd om eene nationale kerk, eene liberale kerk in 't leven te roepen. Dit is eene erge misvatting geweest. Ten tijde van het absolute koningschap, toen de kerk te eenenmale aan den staat onderworpen was, zijn er koningsgezinde bisschoppen geweest. Doch heden zijn er geen liberale bisschoppen, en die kunnen er niet zijn. Wanneer gij ook zulken voorsteldet, zou Rome hieraan zijn goedkeuring niet schenken, en wanneer het ook de zoodanigen toeliet, en ik hoop dat de heer Aguirra wat ik aanvoerde juist en gegrond zal keuren, dan kunt gij verzekerd wezen, dat die liberale bisschoppen, onderdrukt en belemmerd door de zamenspanning van bijna al hunne onderhoorige geloofs-

genooten, zelfs dan wanneer zij hun eed op onze constitutie hadden afgelegd, toch in de diepte van hunne ziel en geweten, den koning van gindsche rij van zitplaatsen, don Carlos VII, trouw zouden zweren.

Ik vraag u, of gij niet weet, dat de kerk Montalambert in de ban heeft gedaan, en dat een der waardigheidbekleeders in die kerk ons heeft gezegd, dat hij zijne dwalingen heeft moeten herroepen? Weet gij niet, dat de paus den aartsbisschop van Parijs den kardinaalshoed heeft geweigerd? Wat is de oorzaak dier weigering aan een zoo verdienstelijk prelaat? — Wat doet evenwel de aartsbisschop? Hoogst onderdanig en toegevend handhaaft hij het kerkelijk gezag in de goeddeels ongelooovige voltairiaansche stad. En als de keizer, steunend op zijn leger [en ik prijs die houding van den paus als een blijk van zedelijke kracht], Pius IX toevoegde: — „Ik wil den kardinaalshoed voor den aartsbisschop van Parijs hebben!” — zou Pius glimlachen en spreken: — „Waarom zou de aartsbisschop nog rooder moeten wezen dan hij reeds is?” — omdat hij hem voor een demagoog houdt.

En nu, vóór ik mij nederzet, wend ik mij nog tot den heer Manterola en zeg tot hem: — Ik begrijp dat de staat niet toegeeft, ik begrijp dat de staat om het staatsbelang het protectoraat dat hij over de kerk uitoefent, niet wil opgeven; maar wat ik niet versta en niet kan begrijpen is dit; dat de heer Manterola niet opstaat om de volslagen scheiding van kerk en staat te vragen. Ja, vorder dat er voortaan geen voorstelling ter benoeming tot kerkelijke waardigheden meer plaats vinde, dat de kerk in de uitoefening

harer werkzaamheden geenerlei belemmering onder-
vinde, opdat zij vrijelijk onderwijs kunnen geven,
opdat de jezuiten hier kunnen komen, opdat ver-
eenigingen van allerlei soort kunnen worden opgericht.
Stellig toch is het eene der ergste onderdrukkingen
welke de staat kon plegen, dat geene vereenigingen
ter samenwoning van nonnen worden gedoogd. Immers
wanneer er sommige geesten en karakters zijn,
wanneer er zekere positive en praktische lieden worden
gevonden, gelijk ik hier eenige ervaren artsen zie, die
slechts nog hunne physiologie en de stof erkennen,
zoo zijn er andere naturen, die bij elke smart, in
iedere teleurstelling eene stem uit een beter leven
hooren, die ieder oogenblik zouden wenschen in eene
wijrookwolk op te gaan, en behoefte gevoelen om
in een klooster nederknielend haar leven door te
brengen, opdat zij na hunnen dood in den schoot
van den Heer mogen opgenomen worden. Waarom
verlangt gij, heeren en mannen van de kerk, niet de
scheiding van kerk en staat, daar gij toch weet, dat
het dezer dagen onmogelijk is, dat de regeering nalate
om vrijheid van godsdienst in te voeren?

De rede legt protest in tegen de handelwijze van
den russischen czaar, wanneer hij in Polen de vrijheid
van denken wil onderdrukken; zij protesteert tegen
den vorst van Rumenië, wanneer hij de joden met
geweld uit zijn land verwijdert. Aan de oevers van
den Rijnstroom leven lutheranen en katholieken vreed-
zaam nevens en met elkander, aan de boorden van
het meer van Lemán zien wij dit van de volgelingen
van Calvin en van de nakomelingen der landsknechten,
welken de hertog van Savoyje voor de poorten der

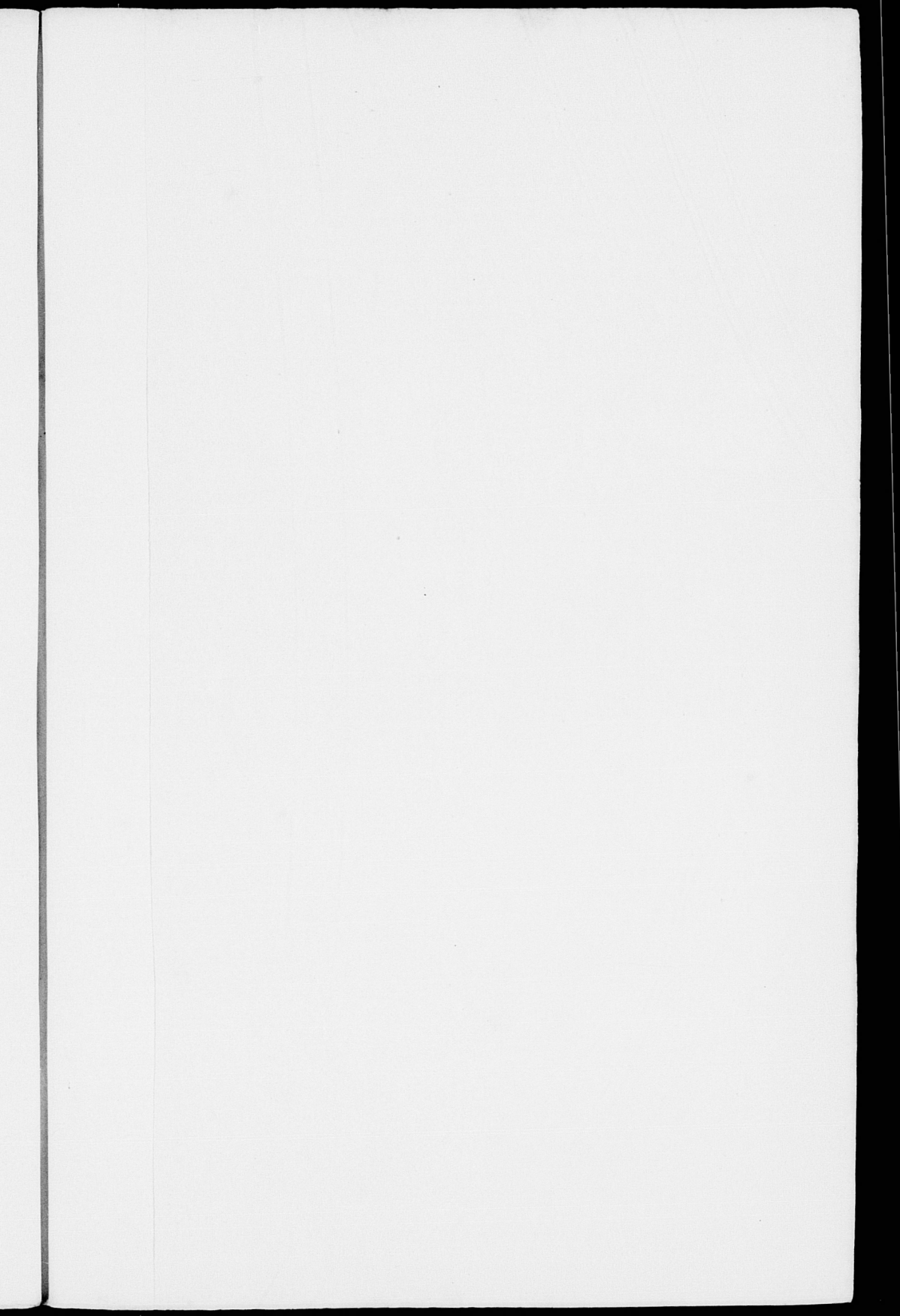
protestantsche stad legerde, die nu als eene baak is en haven der vrijheid van godsdienst. Er zetelen tegenwoordig katholieken en hugenooten om gemeenschappelijk wetten uit te vaardigen, aan de oevers derzelfde rivier, waarheen in onderlingen kamp ten doode beider bloed vloeide. De Celt en de Angelsaks zitten in hetzelfde parlement. — Mag Spanje eene uitzondering blijven in de ure, waarin men den grafsteen der onverdraagzaamheid verbrijzelt, dien men in de vijftiende eeuw op hetzelfde legde, en wanneer het, als eens Lazarus, uit zijn graf opstaat?

Wanneer gij de vrijheid voor de kerk verlangt, dan moogt gij dit in de hoop, dat tegenover het positivisme in de wereld een machtig spiritualisme, een leer des geestes opstaat, die bezielde wordt door het geloof. Op deze wijze verhief zich het christendom in de dagen van ouds, tegen het positivistische romeinsche regt, tegen eene positivistische zedeleer, tegen de Cesars en de praetors, terwijl het tegen deze machten de vrijheid der conscientie voorstond.

Doet hetzelfde in dezen tijd. Mogelijk keeren alzoo de dagen, waarin de Pythonissa haar drievoet verliet, haar natuurgod niet meer erkende, en zij een beteren geest dan die haar had vervuld inblies aan Gregorius van Nazianze en Chrysostomus, die beide heldere lichten, voor wier welsprekendheid de oude vooroordeelen versmolten als de sneeuw voor de zon. Mogelijk keeren alzoo de dagen, waarin horden uit het noorden aantogen op paarden zwart als de nacht, en een veld der verwoesting achter zich lieten, als de vernielende engel in de Openbaring; maar de priesterlijke hand, de hand van een Gregorius de Groote en den

heiligen Leo, hen besproeide met het water des doops, hen tot christenen maakte, en met dien doop de wieg en bakermat der vrijheid, der gelijkheid en der broederschap, de wieg eener betere toekomst voor de menschheid inwijdde.

Ik treed af van dit spreekgestoelte en zeg nog slechts tot den heer Manterola: — „Alvorens gij van hier gaat, moest gij nog in naam van ons allen een gebed tot God opzenden. — Indien ik een priester ware, indien ik als gij een man der kerk ware, indien ik hier in eenige betrekking als vertegenwoordiger van het christendom stond, gelijk deze kamer, om de onderwerpen die hier worden behandeld, menigmaal als een tempel en door uwe deelneming daaraan, tot een priesterdom wordt; — ziet, dan zou ik mijne handen tot God opheffen, en Hem smeeken: —”
 „Zegen deze wetgevers, die de vrijheid van godsdienst herstellen, die een deel is van uwe liefde! Zegen deze wetgevers, die alle standen en alle menschen met elkander pogen te verbroederen! Zegen deze wetgevers; want voor hen als voor u, zijn er joden noch heidenen, maar alleen menschen! Zegen deze wetgevers; want daar zij grootsche heilige gedachten verkondigen en verwezenlijken, naderen zij tot u, en maken zij op aarde de beide beginselen tot werkelijkheid, die aan uw onbegrijpelijk volkomen wezen hun oorsprong ontleenen: de Liefde en de Gerechtigheid!

B.
25